

A „hiány hiányának hiánya”¹

A holokauszt- emlékezet lokális jelentései Nagybecskereken

Kulturális antropológia, mesterszak, másodév

„Kajla”

¹ Csepeli György megfogalmazása a holokauszt- emlékezésről készülő dokumentumfilm nagybecskereki forgatása során.

1. BEVEZETÉS	3
2. MÓDSZERTAN	5
2.1. Terepmunka.....	5
2.2. Félig strukturált és narratív interjúk	6
2.3. Kutatói szerepem	7
2.4. Etikai kérdések	11
3. A HELYI TÖRTÉNELMI ÉS TÁRSADALMI VISZONYOK VIZSGÁLATA NAGYBECSKEREKEN.....	11
3.1. A nagybecskereki zsidó közösség 1941-ig.....	12
3.2. A holokauszthoz vezető út.....	14
3.3. A nagybecskereki zsidók deportálása	17
3.4. A nagybecskereki zsidó közösség a második világháború után	18
4. A HOLOKAUSZT-EMLÉKEZET JELENLEGI HELYZETE ÉS JELENTŐSÉGE NAGYBECSKEREKEN.....	20
4.1. Egy nagybecskereki megemlékezési rítus antropológiai elemzése	20
4.2. A helyi emlékezeti terek elemzése	27
4.3. Helyi emlékezeti szimbólumok	30
4.4. A meglévő helyi és általános emlékezési stratégiák	38
4.5. A nem zsidó transzgenerációs emlékezeti minták jelentései Nagybecskereken.....	40
5. KONKLÚZIÓ, ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK	41
6. FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT IRODALMAK JEGYZÉKE.....	42
MELLÉKLETEK	

1. BEVEZETÉS

Dolgozatom témájaként a nagybecskereki² holokauszt-emlékezetet lokális jelentéseit választottam. Kutatásom legfőbb kérdései, a kutatott közösség zsidósággal kapcsolatos általánosabb attitűdjeit és a zsidósággal kapcsolatos sztereotípiákat, előítéleteket érintették. Fontosnak tartottam megvizsgálni a holokauszt-emlékezet jelenlegi helyzetét és jelentőségét is. Azt feltételeztem, hogy az ezekre a kérdésekre adott válaszok rámutathatnak a meglévő helyi és általános emlékezési stratégiák hiányosságaira is, és hozzájárulhatnak ezen erőfeszítések kritikus újragondolásához.

A kutatáshoz való ötletet egy - pillanatnyilag is zajló - nagy méretű kutatásból merítettem, amely projectet Papp Richárd és kutatótársai³ végzik négy közép-európai országban⁴ *Transzgenerációs holokauszt-emlékezet Közép-Európában* elnevezéssel. Az említett kutatás keretein belül egy olyan dokumentumfilm készül, amit az alkotók oktatási célokra szeretnének/fognak felhasználni. Véleményük szerint az oktatás az egyetlen legitim, elfogadható és hatékony módja annak, hogy megakadályozzuk a holokauszthoz hasonló genocídiumok megismétlődését. A film olyan személyeket szólaltat meg fókuszcsoporthoz- és egyéni interjúk segítségével, akik túléltek a holokauszt borzalmait és olyan fiatalabb generáció képviselőit mutatja be, akik családi örökségként hordozzák a korszak terhes emlékezetét. Az interjúkban részt vesznek nem zsidó személyek is, akik szocializációjuk folyamatában hallottak, tanultak vagy legtöbb esetben nem hallottak, nem tanultak a történelem ezen tragikus eseményéről. A kutatás eddigi fázisai arra engednek következtetni, hogy a mai magyar⁵ társadalomra a felejtés és a kollektív szembenzés hiánya jellemző. Papp szerint: „A múlt tragédiái, traumái (elsősorban a zsidótörvények időszaka és a holokauszt), valamint az ezekből fakadó feszültségek a mai napig sem oldódtak fel Magyarországon” (Papp, 2016:89-134). Ezt bizonyítja a legutóbbi dokumentumfilm is, *Már csak az van, ami nincs*⁶ címmel, miszerint a film megnevezése kifejezi a kutatók tapasztalatát a terepen.

A fentiekben említett kutatáshoz képest, saját kutatásom célja is az volt, hogy kvalitatív társadalomtudományi módszereket⁷ alkalmazva, hozzájáruljak „az emlékezet helyi és

² Nagybecskerek (szerbül Zrenjanin) - szerbiai város. A Vajdaságban, Bánátban terül el.

³ Csepeli György, Kiss Richárd, Surányi András és Papp Richárd.

⁴ Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia.

⁵ A valamikori jugoszláv, illetve mai szerb társadalomra is ugyanez jellemző.

⁶ Az eddigi kutatásokból elkészült első dokumentumfilm-vetítés 2022. december 12-én, a KuglerArt Szalonban, Budapesten került megrendezésre. Az alkotók véleménye szerint: „A rendezvény teltházas volt, a filmet izgalmas, kérdésekkel és hozzászólásokkal teli vita követte”.

⁷ A kvalitatív társadalomtudományi módszer a probléma minőségi kérdéseinek mélyebb megértéséhez vezet.

személyes, empirikus mélységeinek feltárásához és elemzéséhez”⁸. Rögzíteni szerettem volna a túlélők és szemtanúk nemzedékének, konstruált és rekonstruált személyes elbeszéléseit és az utánuk következő generációk narratíváját. Dolgozatomban a holokausz-emlékezet közelmúltbeli jelentéseinek feldolgozására és értelmezésére törekedtem.

Kutatásom elméleti keretét Aleida Assmann⁹ és Jan Assmann¹⁰ értelmezői szemléletéből indítottam, illetve a témához kapcsolódó további írások¹¹ mentén kíséreltem meg értelmezni a terepen összegyűjtött anyagot. A már korábban említett – Csepeli György és Papp Richárd által vezetett kutatásra hivatkozva – az általam kiválasztott terepen vizsgáltam a „nem zsidó transzgenerációs emlékezeti minták jelentéseit”¹² is.

Az általam kutatott közösség Nagybecskerekben, Bánátban él. Bánát (vagy Bánság)¹³ régiója három államhoz tartozik. Legnagyobb része - Kelet-Bánát - Romániában található, kisebb része - Nyugat-Bánát - a szerbiai Vajdaság területén helyezkedik el, illetve egy kicsi része Magyarországon található, Csongrád-Csanád vármegye déli részén. Jelen dolgozatomban a szerbiai Vajdaság területén lévő Bánátot értem. Bánát számára a Duna és a Tisza jelenti az egyik fontos összeköttetést Szerbia, illetve Európa felé. A Bánátot alkotó tizenkilenc község három körzetbe (Észak-Bánát, Közép-Bánát és Dél-Bánát) tartozik. Három – a történelmi Bácskához tartozó – községet az 1990-es évek folyamán a Nagykikindai körzethez csatoltak, így Magyarkanizsa, Zenta és Ada községek körzeti helyük szerint Bánáthoz tartoznak (Dövényi, 2012). Nagybecskerek (szerbül Zrenjanin) Közép-Bánátban található. A Bega folyó partján fekszik, és a közép-bánáti körzet székhelye. 2011-es népszámlálákor 76 511 lakosa volt, így Újvidék és Szabadka után, harmadik legnagyobb város Vajdaságban. Régen Torontál vármegye székhelye volt.

⁸ Transzgenerációs holokausz-emlékezet Közép-Európában kutatás. Megjegyzés: A magyarországi kutatásról készült vizuális dokumentáció címe: A holokausz integrációs helyi emlékezete Magyarországon

⁹ Aleida Assmann (2016): Rossz közérzet az emlékezetkultúrában – Beavatkozás (Huszár Ágnes fordításában). Múlt és Jövő Alapítvány, Budapest és Aleida Assmann (2018): Oblici zaborava (Az emlékezet formái). Biblioteka XX. vek, Beograd. Megjegyzés: A könyvet szerb nyelven olvastam.

¹⁰ Jan Assmann (1999): A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

¹¹ Brubaker, Roger (2006): Nacionalizmus új keretek között. L'Harmattan, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland (2008): Etnicitás és nacionalizmus-Antropológiai perspektívák, Gondolat Kiadó, Pécs-Budapest; Kuljić, Todor (2006.): Kultura sećanja – teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti. Čigoja štampa, Beograd; Halbwachs, Maurice (1992): On Collective Memory. The University of Chicago Press, Chicago; Halbwachs, Maurice (2018): Az emlékezet társadalmi keretei. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. A teljes lista a Felhasznált irodalomban található.

¹² Transzgenerációs holokausz-emlékezet Közép-Európában kutatás

¹³ Dolgozatomban a Bánát megnevezést fogom használni.

2. MÓDSZERTAN

A terepen alkalmazott módszerem részben a *résztevő megfigyelés*¹⁴, a közösség tagjaival folytatott interjúk, valamint levéltári és múzeumi anyag feltárása volt. Két megemlékezési *rítuson*¹⁵ megfigyeltem a résztvevőket, nyomon követtem a nyomtatott- és internetes sajtóban, valamint a közösségi oldalakon megjelent cikkeket, több interjút készítettem a zsidó közösség tagjaival és más nem zsidó társadalmi szereplőkkel. Terepnaplót írtam, ami végül saját szorongásaim, nehézségeim és sokszor szomorúságom színhelyévé is vált.

A résztvevő megfigyelés részben valósult meg, mert a hagyományos antropológiai értelemben vett „beköltözés” nem volt realizálható. A dolgozatom témája másféle módszertant követelt meg. A legcélravezetőbb módszerként az interjúkészítés bizonyult: egyfelől félig strukturált és narratív interjúkat készítettem, másfelől részt vettem a Csepeli-Papp vezette kutatás dokumentumfilmjéhez készített interjúk megvalósításában.

Peter Burke szerint az emlékezet közvetítői, melyek közé tartoznak a szóbeli közvetítők - mint például a történetek és hagyományok, az írottak - mint az emlékiratok és más feljegyzések, a vizuálisak - mint a fényképek és festmények, a megemlékezések - mint az emlékeket közvetítő cselekvések, de maga a tér is - mint az emlékezet közvetítésének médiuma, mind aktív befolyással vannak az emlékezésre (Burke, 1999:85). Kutatásom során, magam is vizsgáltam a Burke által említett összes emlékezetet közvetítő médiumot. Adatközlőim amellet, hogy meséltek, családi ereklyéket, fényképeket, emlékkönyveket, féltve őrzött dokumentumokat mutattak nekem.

2.1.Terepmunka

A terepmunka magában foglalta a helyi történelem és a társadalmi-gazdasági viszonyok vizsgálatát, a helyi emlékezeti terek elemzését, a lehetséges emlékezeti *szimbólumok*¹⁶

¹⁴ Résztvevő megfigyelés - „A 20. századi antropológia legfőbb jellemzője a közvetlen terepmunka, amely a szociokulturális valóságok megértését jobban lehetővé teszi, mint a másodlagos információkra hagyatkozás. Ez a bensőséges kapcsolat, amely létrejön a résztvevő megfigyelő munka során, kihathat az adott alkalmazott kutatás kiteljesítésére is” (Boglár, Papp, 2008:269)

¹⁵ Rítus – „Szervezett és sztereotip szimbolikus viselkedésforma” (Boglár, Papp, 2008:269)

¹⁶ Szimbólum – „Tárgyak és/vagy jelek együttesének az a funkciója, hogy figyelmet irányítsanak néhány személyre, tárgyra, eszmére, eseményre vagy tevékenységre, amelyek csak bizonytalanul vagy egyáltalán nem asszociálhatók a szimbólummal bármiféle valódi értelemben. A szimbólum és a szimbolizmus a kifejezések jelentésének fokozatos kiterjesztésével nemcsak triviális tárgyakat és jeleket kezdett magába foglalni, hanem olyanokat, mint pl. zászlók és jelzőfények, melyek önmagukban általában nem tekinthetők fontosnak, mégis a társadalom számára nagy jelentőségű eszmék és cselekedetek lehetnek” (Boglár, Papp, 2008:271)

vizsgálatát, valamint az interjúpartnerek meglátogatását és az interjúk készítését. Terepmunkám következő fázisaként, ahogyan már említettem, magam is részt vettem három alkalommal a Papp Richárd és Csepeli György vezette kutatás fókuszcsoporthoz- és egyéni interjúk vizuális anyagának lebonyolításában és rögzítésében¹⁷.

Kutatásom eredményei, reményeim szerint, hozzájárulnak majd a transzgenerációs holokauszt emlékezet kérdéseinek átfogóbb megértéséhez.

2.2.Félig strukturált és narratív interjúk

Kutatásom módszertana Nagybecskerek szociokulturális kontextusának mélyebb vizsgálata mellett, illetve történeti múltjának ismertetésével, narratív interjúk és félig strukturált interjúk készítésére fókuszált. Az interjúalanyok paramétereit a Függelékben ismertettem. A vizsgálat három generáció képviselőit¹⁸ vette górcső alá.

Az általam kiválasztott terepen, az interjúk egy része a Nagybecskereki Zsidó Közösség termeiben, valamint az idősebb beszélgetőtársaim otthonaiban történt. Érdekes volt megfigyelni, hogy a fiatalabb interjúalanyaim, a beszélgetés helyszínéül, szinte mindig a városban lévő kávézókat választották. Felmerült a kérdés, hogy ez a különbség az idősebb korosztály esetében vajon a félelem, a téma érzékenysége, illetve a fiatalabb generációk nyíltabb, felvállalósabb hozzáállása miatt alakult-e így? A legfiatalabb korosztállyal való beszélgetés még nem valósult meg, a tervek szerint a Nagybecskereki Gimnázium egyik termében fog megtörténni és kutatásom további fázisaiban bővebben elemezni fogom az ott elhangzott vélekedéseket és narratívákat.

Az interjúalanyoknak feltett kérdések¹⁹ átfogóan vizsgálták az emlékezet történelmi és aktuális folyamatait, változásait és szociokulturális összefüggéseit. A kérdések általános témákkal indították a beszélgetést, amelyek feltárhatták a megkérdezettek zsidósággal kapcsolatos általánosabb attitűdjeit és a zsidósággal kapcsolatos sztereotípiákat, előítéleteket. A második kérdéssor kifejezetten a helyi emlékezetre összpontosított. A kérdések az emlékezet térbeli reprezentációira, valamint a helyi történelmi emlékezet részleteire terjedtek ki. A harmadik kérdéscsoport az emlékezet kultúráját közelítette meg. Az interjúpartnereket arról

¹⁷ Nagybecskerek, 2022.12.14-től 16-ig

¹⁸ A szemtanúk generációja, a középkorú generáció (40-70 év) és fiatal generáció (18-40 év)

¹⁹ Transzgenerációs holokauszt-emlékezet Közép-Európában kutatás kérdései: 1) Ki a zsidó? Ki tekinthető zsidónak? 2) Mik lehettek a zsidó üldöztetések okai? 3) Hogyan történtek a deportálások? 4) Vannak-e jelei, hogy itt éltek zsidók és emlékeztet-e valami a holokausztra? 5) Ön mikor hallott először a holokausztról? 6) Kell-e emlékezni a holokausztra?

kérdeztem, hogy a holokausz emlékezetét hogyan kommunikálták saját szociokulturális kontextusukban, hogyan örökítették (vagy nem örökítették) a következő generációkra. A kérdések, a megkérdezettek holokausszal kapcsolatos ismereteinek egyéb aspektusaira, illetve a felejtés és az elhallgatás indítékaira is kiterjedtek. A következő kérdések a jelenre összpontosítottak, az antiszemitizmusról szóló közelmúltbeli jelentések szempontjából. Azzal a feltételezéssel indultam terepre, hogy az ezekre a kérdésekre adott válaszok, lehetővé tehetik a holokausz emlékezete és a kortárs antiszemita narratívák közötti kapcsolatok elemzését. Az interjú utolsó kérdései a holokausz-emlékezet jelenlegi helyzetére és jelentőségére kérdeztek rá, valamint arra, hogy vannak-e Nagybecskerek nyilvános terein jelei annak, hogy a városban valamikor zsidók laktak és 1941-ben deportálták őket? Továbbá, a kérdések kitértek arra is, hogy vannak-e emlékezetet átörökítő és fenntartó rítusok? Magam is részt vettem két megemlékezési rítuson: az egyik 2022. augusztus 18-án a deportálások 81 évfordulóján, a másik 2023. január 27-én történt, a holokausz nemzetközi emléknapján. Jelen dolgozatomban ezeket elemeztem.

Az ezekre a kérdésekre adott válaszok, valamint az *émikus*²⁰, a „belülről kialakított nézőpont” (Boglár, Papp, 2008:256) általam bemutatott interpretációi rámutattak a meglévő helyi és általános emlékezési stratégiák hiányosságaira is, és a jövőben, reményeim szerint, hozzájárulhatnak ezen erőfeszítések kritikus újragondolásához.

2.3. Kutatói szerepem

Kutatásom során, az interjúalanyokat arról is kérdeztem többek között, hogy véleményük szerint ki a zsidó, ki tekinthető zsidónak? A dilemma, hogy vajon fontos-e és miért fontos tudnunk a másik ember etnikai és vallási hovatartozását, saját szocializálódásom folyamatából is fakad, miszerint a valamikori Jugoszlávia területén a jugoszláv identitáskonstrukció volt jellemző, ahol a multikulturalizmus ellenére az etnikai és vallási hovatartozás a „testvériség-egység”²¹ szellemében jött létre. A szocializmus idejében, a vallás is hivatalosan tiltott volt, azonban egyes esetekben a családon belül megmaradt az identitás egyik alkotóelemeként működni. Véleményem szerint ez az általánosítás, miszerint a valamikori Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei mind egyenrangúak eredményezte azt a fajta tudatlanságot, tájékozatlanságot,

²⁰ Émikus – „Tartalmi, lényegi, magából a vizsgált kultúrából fakadó, a kutatott társadalmi vagy kulturális közösség saját nézőpontját tükröző” (Boglár, Papp, 2008:256).

²¹ A pánszlávizmus eszméjét osztó romantikus nacionalista értelmiségiek az Osztrák–Magyar Monarchiában élő balkáni népek egyesítését tűzték ki célul a közös testvériség nevében. Nemzeti mottójaként tűzte ki a „testvériség-egység” szlogent.

amiben saját magam is részesültem. A törekvést, hogy csak felületesen ismerjük meg egy másik csoport szokásait, hagyományait, a kor szelleme követelte és elhitette velünk, hogy nem fontos tényezője életünknek. Ugyanis, a második világháború ideje alatt a valamikori Jugoszláviában nagy változások történtek. Hatalomváltásra került sor, a királyság helyett, az újjáalakult ország a szocializmus alapjaira épült. „A felszabadító harcok során, a partizánok a francia forradalom szabadság-egyenlőség-testvériség jelszavát követve meghirdették a népek egyenlőségének és összefogásának gondolatát, majd az elveket befoglalták az új alkotmányba is” (Bíró, 2016). Az új államapparátus ennek tükrében a nemzetek közötti kiegyenlítést hirdette, és ezt mélyen belenevelte a társadalom minden szintjén lévő résztvevőbe, olyannyira, hogy a családi nevelés is ezen eszmék mentén folyt a legtöbb esetben. Magam is egy ilyen neveltetésben részesültem, jugoszláv gyermekként nevelkedtem, ami azt jelentette, hogy nem beszéltünk nemzeti hovatartozásunkról, vallásunkról, a múltról, sok esetben még szűk családi körön belül sem. Ami egyben azt is eredményezte, hogy ismeretlen volt számunkra saját városunk történelme, soha nem hallottunk a helyi zsidó nép deportálásáról és szenvedéseiről. Minden, ami nem Jugoszláviáról és annak ideológiai termékeiről szólt, tabunak számított.

Ennek tükrében, leendő antropológusként, gyakran elgondolkodom azon, vajon napjainkban mi antropológusok eleget tettünk- vagy teszünk-e a zsidó közösségek objektív bemutatásának érdekében? Szükségét éreztem, hogy a nagybecskereki zsidó közösség tevékenységeit, vélekedését, reakcióit tágabb kontextusba helyezzem, megpróbáljam megmagyarázni és értelmezni az antiszemitizmust, amelyekkel nap mint nap szembesülnek ők maguk is, de a társadalom többi aktora is. Napjainkban a média jelentős szerepet játszik az újra és újra fellendülő xenofóbia²² és rasszizmus²³ felerősödésében, sőt Étienne Balibar szerint „egyesek a nemzeti identitás fenyegetésére” adott válaszként fogják fel azokat (Balibar, 2012:348).

Kutatásom legelején nehézségbe ütköztem kutatói pozícióm meghatározásakor. A kutatási módszertan általános diskurzusa szerint szükséges meghatározni, hogy a kutató tagja-e a kutatott közösségnek, illetve arra kell törekednie, hogy az adott kultúrát kívülről ábrázolja, félretéve saját kultúráját (Boglár, Papp, 2008:256). Az *étikus*²⁴ nézőpont kialakítása sok esetben egy olyan feladat, amivel a leendő antropológusnak meg kell küzdenie, hogy az általa kutatott közösséget egy objektív keretek közé helyezett képben prezentálja. Ennek tükrében magam is

²² Xenofóbia - idegengyűlölet

²³ Rasszizmus – „Tudománytalan elmélet, amely a különböző emberfajták, népek között magasabb és alacsonyabb rendűket különböztet meg” (Boglár, Papp, 2008:269)

²⁴ Étikus – „Egy kultúra kívülről történő ábrázolása. Az adatok elemzése nem feltétlenül úgy történik, ahogy az adott kultúrában élők gondolkodnak” (Boglár, Papp, 2008:256)

dilemmák elé lettem állítva, mert hovatartozásom részben átfedésben van a kutatott közösség hovatartozásával. Magam is nagybecskereki születésű vagyok és eddigi életem háromnegyedét a város lakosaként tudhatom magam mögött. Tehát, a tágabb nagybecskereki közösség aktív résztvevője voltam nemrégig. Felmerült bennem a kérdés, vajon az általam kutatott csoport tagjai mennyiben mások, mint én? Meghúzható-e egyértelműen a határ a saját közösségem²⁵ és a zsidó közösség között? Ezen a ponton fontos hangsúlyoznom, hogy a mai nagybecskereki zsidó közösség saját zsidóságát etnikumként határozza meg, nem pedig vallási hovatartozásuk mentén. Szekuláris zsidó közösségként tekintenek önmagukra²⁶. Ezzel ellentétben, a második világháború előtti helyi zsidóság többsége magyar zsidóként tekintett önmagára, a magyar közösség részeként a zsidó vallást gyakorolta. Így, ez az interakció is kétségekkel tölt el, vajon mennyiben más a nagybecskereki zsidó közösség a helyi magyar közösségtől? A. Gergely András szerint „A kölcsönös másság tehát a két különböző világ, a kutatóé és a kutatottaké közötti első, legfontosabb, de egyúttal a legbiztosabban tudható eltérések közötti azonosság élménye” (A. Gergely, 2010:137). Ez tapasztalható szerinte egyéni szinten is, de a kultúrák közötti különbségek szintjén is, aminek kutatása, véleménye szerint, kihívásokkal teli. Ezen kihívásoknak eleget téve, megkísérelem magamat egy olyan kutatási pozícióba helyezni, ami nem a „mátságok kiváltotta ellenérzés állapota”, hanem a „kultúrák [...] sokféleségének találkozási, közös építési kísérleteként” jelenik meg (A. Gergely, 2010:137). Ugyanakkor, alapvető érzéseimet követve, miszerint nem egy másik kultúra felsőbb- vagy alsóbbrendűségét hangsúlyozva választottam kutatási célcsoportot, szükségesnek érzem kihangsúlyozni, hogy kutatásom eredményeivel, szerény lehetőségeimmel, ahhoz szeretnék hozzájárulni, hogy a zsidó közösség negatív megítélésének jelenségét valamelyest enyhítsem.

Amikor egy ilyen tudományos célt tűztem ki magam elé, nem voltam teljes mértékben tisztában a kutatási terület mélységeivel és terjedelmével. A kutatás előrehaladtával rájöttem, hogy egy olyan kérdés tudományos felértékelésével kell szembenéznem, amely rendkívül összetett. Ellenben, paradox módon pedig azzal is szembesültem, hogy egyes, főleg nem zsidó körökben, magyaráznom kellett a kutatási kérdésem szükségességét és létjogosultságát. Talán ez lehet a magyarázata annak, hogy nagyon kevés szakirodalmat sikerült fellelnem a bánáti, illetve nagybecskereki zsidókról. A második világháború előtti prosperáló nagybecskereki zsidó közösségről, de a holokausztot túlélő, háború utáni időszakról napjainkig élő, kisszámú közösségről sem, szinte semmilyen tudományos írás nem jelent meg.

²⁵ A vajdasági, nagybecskereki magyar közösség tagja voltam.

²⁶ Az ehhez vezető út részletesebb leírását, dolgozatom további fejezeteiben részletesebben kifejtem.

A nehézségek, amelyekkel találkoztam, feltételezésem szerint, magyarázatot adhatnak arra a kérdésre is, hogy miért kerültek meg, a valamikori jugoszláv állam és társadalom fejlődésével foglalkozó történelmi és egyéb társadalomtudományi kutatások, a nemzeti kisebbségek létezésére, problémáira, közösségen belüli szerveződéseire, valamint a többségi társadalommal és az állammal való kapcsolataira irányuló kérdéskörét. Kutatási területem esetében, a hiányt részben helyi írók²⁷ zsidósággal foglalkozó könyvei, illetve a második világháború után, országosan megjelenő „Jevrejski almanah”²⁸ és a belgrádi Zsidó Történeti Múzeum kiadványa, a „Zbornik”²⁹, igyekeztek betölteni. Azonban azok is többnyire inkább visszaemlékezések, élettörténetek formájában.

A kutatás előrehaladtával az is világos lett számomra, hogy mélyen vissza kell mennem az időben, annak érdekében, hogy teljes képet kapjak a nagybecskereki zsidó közösség életéről a városban. A későbbi események okainak- és a napjainkban ott élő zsidó közösség mélyebb megértése érdekében, célszerűnek láttam megvizsgálni azt az időszakot is, amely felöleli a zsidóság városba történő betelepülésétől kezdve a második világháború, illetve a deportálások előtti időintervallumot.

A következő nehézséggel, amibe már kutatásom legelején ütköztem, a nagybecskereki levéltár látogatásakor szembesültem. Egy segítőkész levéltáros jóindulatának köszönhetően, olyan információkat kaptam, hogy archívumuk anyaga töredékes, rendezetlen, gyakorlatilag használhatatlan állapotban van. Egyik *adatközlőim*³⁰, Steva S. elmondása szerint, a zsidók deportálása után, a megszállók elégették a dokumentumok nagy részét, ami hivatalosan fellelhető volt a városban. A levéltárostól megtudtam, hogy a háború után megmaradt levéltári adatok és dokumentumok részben helyhiány, részben pedig a háború utáni új jugoszláv állam védelmének igénye, az egypártrendszer ideológiai monopóliuma és kizárólagossága miatt, jelentős számú dokumentum a belügyminisztériumi archívumba került és jelen pillanatban is, ismeretlen okok miatt, hozzáférhetetlen a kutatók számára.

Kutatói szerepem pozicionálása után, a következő alfejezetben az általam kutatott közösség kapcsán felmerülő etikai kérdéseket ismertetem az Amerikai Antropológiai Társaság Etikai Kódexhez igazodva.

²⁷ Ivan Ivanji, Jovan Rajs, Várady Tibor, Németh Ferenc, Stojan Mihajlović, Branislav Kostić

²⁸ Zsidó évkönyv

²⁹ Szó szerinti jelentése: gyűjtemény (szöveggyűjtemény)

³⁰ Adatközlő - „A közösség olyan tagja, aki információt ad a terepmunkát végzőnek, általában formális interjúk vagy felmérések keretében” (Boglár, Papp, 2008:251)

2.4. Etikai kérdések

„Az antropológusok csoporttagokként, családi, vallási, közösségi és szakmai csoportok tagjaiként morális kötelességekkel rendelkeznek” (A.A.A., 1998).

Dolgozatomban, az interjúalanyok személyiségi jogait tiszteletbe tartva, vezetékneveik kezdőbetűjével és teljes utóneveikkel jelöltem őket. Noha senki közülük nem kért anonimitást, mégis úgy döntöttem, hogy identitásukat részben tárom fel, elkerülve annak lehetőségét, hogy bármiféle atrocitás céltábláivá váljanak.

Etikai szempontból, a nagybecskereki zsidó közösségben észlelt konfliktushelyzeteket és viszonyokat, illetve a bizalmi helyzetekben szerzett információkat jelen dolgozatomban nem ismertetem. Annak ellenére, hogy azt tapasztaltam, ezen társadalmi viszonyok szükségesek egy közösség mélyebb megértéséhez, illetve észlelésük elengedhetetlen egy antropológus kutatásában, véleményem szerint, a végső elemzés sikeres interpretációjára mégsem hatnak/hathatnak ki. Értem ezalatt azt, hogy egy antropológiai tanulmány és jelen dolgozat fő célja, hogy bemutassa a kutatott közösséget, hogy együtt gondolkodva tagjaival elemezze a terepen hallott narratívákat és semmiképpen sem az, hogy ítélkezzen vagy újabb konfliktusokat generáljon. „Az elkötelezettségek és kötelességek ennyire összetett területén elkerülhetetlen, hogy félreértések, konfliktusok alakuljanak ki, és felmerüljön a nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen értékek közötti választás szükségessége. Az antropológusok felelőssége, hogy megbirkózzanak az ilyen jellegű nehézségekkel, és igyekezzenek azokat az itt kifejtett elvekkel összhangba hozva megoldani” (AAA, 1998). Ennek tükrében igyekeztem magam is eljárni teljes kutatásom során.

3. A HELYI TÖRTÉNELMI ÉS TÁRSADALMI VISZONYOK VIZSGÁLATA NAGYBECSKEREKEN

Teó bácsi, közel száz éves adatközlőm szerint, a szakirodalom azt állítja, hogy Észtország volt az első olyan ország, amely „*zsidómentes*” lett 1941. októberében, azonban kevésbé ismert, hogy *„egyetlen másik megszállt országban sem ment olyan gyorsan a zsidók megsemmisítése, mint az akkori jugoszláv állam területein. Sőt Bánát területén még gyorsabban. Ott már nem volt egyetlen zsidó sem augusztus 18-után”*. *„Mindössze négy hónap telt el azóta, hogy a német csapatok bevonultak Bánát területére, és már nem maradt több zsidó”*- mesélte Teó bácsi, *„Bánát volt az első náci uralom alatt álló közigazgatási egység egész Európában, amely*

Judenrein, zsidóktól megtisztított volt az ott élő volksdeutcherok, magukat sváboknak nevező, német lakosság örömeire”. Azt is hozzáteszi, hogy „ez a végzetes elsőbbség nincs különösebb jelentőséggel a holokauszt történetének szempontjából, de a bánáti zsidók, minden bizonnyal, nagyon örülnének neki, ha ebben a dicsőségben nem lett volna részük”.

Hogy 1941. októberéig már nem maradt zsidó Bánát-, valamint Nagybecskerek területén, illetve arról is, hogy nem telepedhetnek le új családok a városban, egy korabeli napilapban³¹ írt cikk is tanúskodik. A leírtak szerint: „Nagybecskerek város képviselőtestülete szombaton délután közgyűlést tartott, amelyen több régi tisztviselőt nyugdíjaztak s ezek helyére hat német és egy szerb tisztviselőt választottak meg. Megszavazta a közgyűlés a városi szabályzatot, amelynek értelmében a város engedelmé nélkül senki sem telepedhet le Nagybecskerekre, aki ezt mégis megteszi, azt a rendőrség kitoloncolja. A letelepedési szabályzat kimondja, hogy zsidónak Nagybecskerekre nem szabad letelepednie” (Dunántúl, 1941).

Ebben a fejezetben arra kerestem a választ, vajon mi lehet az oka annak, hogy a zsidó lakosság minimális ellenállást tanúsított a német megszállóknak teret biztosító helyi német lakosság atrocitásainak. Vajon a gyanútlanosság vagy a félelem bénította meg őket? A két világháború közötti zsidó emancipációs folyamat mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy az antiszemita eszmék eltűnni látszódnak? A második világháború kitörése előtt, úgy tűnik, minden jel a zsidók jövőbeni szenvedéseire utalt, azonban a bánáti zsidóság mégsem menekült.

A következő alfejezetekben a két világháború közötti időszakot, a holokauszthoz vezető utat, valamint a deportálások idejét ismertetem annak reményében, hogy a fenti kérdésekre választ kaphatok.

3.1.A nagybecskereki zsidó közösség 1941-ig

A szociális erőviszonyok könnyebb megértése érdekében, rövid áttekintést szeretnék adni a társadalmi és politikai körülményekről, a két világháború közötti Jugoszláviában. Az első világháború utáni időszakban³² a bécsi és prágai tanulmányok során szerzett ismeretek és ideák hatására formálódott a nagybecskereki zsidó fiatalság nemzettudata is (Grupa autora, 2013). „Nagy hatással voltak rájuk az akkoriban megalakult Zsidó Szövetség, Jugoszlávia vallási önkormányzatai és számos más zsidó szervezet, az egyre erősebb cionista mozgalom³³,

³¹ Képek a Bánátból-Nagybecskerek és Pancsova élete In: Dunántúl napilap, 1941. október 2., 7. számú melléklet 1919-1932.

³³ A cionizmus a XIX. század második felében elindult zsidó nemzeti mozgalom és ideológia, amelynek célja egyrészt a történelmi Izrael területén egy zsidó állam megalakítása, illetve helyreállítása, másrészt a zsidó érdekek védelme a világ más országaiban.

azonban, egyre nagyobb volt a bizonytalanság és kényelmetlenség érzése az ismétlődő és egyre növekvő zsidóellenes tevékenységek miatt. A nemzettudat erősödésével a zsidó fiatalság körében, növekedett azok száma, akik csatlakoztak a nemzetközi munkásmozgalmakhoz, kiemelkedő tagokká és vezetőkké váltak³⁴. Ugyanakkor a Karađorđević-ház kormánya és udvara is támogatta a cionista mozgalmakat országon belül és nemzetközi szinten is. Az akkori Jugoszlávia, a királyi család és a Jugoszláv Zsidó Hitközség kapcsolatát tükrözi, például az, hogy magas állami kitüntetésekkel ítélték oda cionista vezetőknek és prominens zsidóknak, valamint az, hogy I. Péter király tiszteletére Palesztinában emlékerdőt³⁵ hoztak létre“ (Grupa autora, 2013). Az antiszemizmus „látens fázisának időszaka“ (Goldhagen, 2017) volt ez, ami a későbbiekben kirobbant különböző színtereken és megnyilvánulási formákban.

A második időszakot³⁶ az egyre inkább jelenlévő náci ideológia jellemezte. Németországban kezdetét vette a rendőrségi és titkosszolgálati tevékenységek nem német területeken élő szimpatizánsok munkájával történő szinkronizálása. Milan Stojadinović³⁷ vezetése alatt létrejött a jugoszláv és a német rendőrség közötti együttműködés, titkos megállapodások kötöttek, és a Kulturbunda német hírszerző szolgálat fontos ügynökeként lépett fel. Az általam kutatott terepen is, a bánáti volksdeutsche lakosság tagjai, különösképpen a Kulturbund szárnya alatt nevelkedő fiatalság köréből valók, jelentős szerepet vállaltak a holokauszt gyors és hatékony végrehajtásában. Nagy mértékben segédkezett ebben Dimitrije Ljotić³⁸ mozgalma is, amely csoportot egyedülállóként, feltétel nélküli szövetségesként fogadtak a megszállók. Az említetteken kívül, kollaboránsok egész sora, akik a jugoszláv politikai-, kulturális- és közéleti körök akkoriban ismert személyiségei, valamint Krauss³⁹ hírszerzői hálózatának aktív résztvevői voltak. Ezen időszak végefelé, a kormány zsidóellenes rendeleteket hozott, egyre több volt az antiszemita propaganda, amit különböző jugoszláviai

³⁴ Moša Pijade, Oskar Davičo, Albert Weiss és mások.

³⁵ A két világháború között, a leendő izraeli állam kialakulásának-, valamint a zsidók tömeges Palesztinába való bevándorlásának és a cionista mozgalmak megnövekedett aktivitásának időszakában, megerősödik a Jugoszláv Királyság és az akkori zsidó intézmények és magánemberek közötti kapcsolat. I. Péter király tiszteletére, a cionista eszmék támogatásáért és a zsidók iránti rajongásáért, valamint a jugoszláv zsidók adományaiért a Karen Keymeth Israel Jewish National Fund (Zsidó Nemzeti Alap) segítségével Haifa közelében, kilenc évvel halála után, 1930. áprilisában tízezer facsemetét ültettek el, és az emlékerdő az ő nevét viseli.

³⁶ 1933-1941.

³⁷ Milan Stojadinović (1888-1961.) szerb nemzetiségű közgazdász, politikus, többször is pénzügyminiszter, jugoszláv miniszterelnök. A Jugoszláv Királyság pénzügyminisztere volt (1922-1935.). A Nemzeti Radikális Párt tagjaként többször volt parlamenti képviselő (1923-1927). 1935-ben új pártot alapított Szerb Radikális Párt néven, mely néhány más párttal együtt koalíciót alkotva – Jugoszláv Radikális Unió néven – megnyerte a választásokat. 1935-ben megválasztották miniszterelnöknek és külügyminiszternek.

³⁸ Szerb és jugoszláv fasiszta politikus és ideológus, aki 1935-ben megalapította a Jugoszláv Nemzeti Mozgalmat (Zbor), és a II. világháború alatt együttműködött a német megszálló hatóságokkal a Szerbiai Katonai Parancsnokság területén.

³⁹ Karl Krauss – SS-őrnagy, a jugoszláv hírszerzés központi alakja volt.

német intézmények⁴⁰ támogattak anyagilag. Zsidóellenes újságok és folyóiratok jelentek meg a Stojadinović, később pedig a Cvetković-Maček kormánya alatt is. Ebben az időszakban kezdődött el a zsidóüldözés Európa más országaiban⁴¹ is. A náci atrocitás ellen menekülő zsidó családok nagyszámban Jugoszlávián keresztül igyekeztek Palesztinába és más biztonságos területre (Grupa autora, 2013). A Jugoszláv Zsidó Községek Szövetsége gondoskodott befogadásukról és megsegítésükről. Erről tanúskodik egy 1933-ban megjelent újságcikk is, aminek címe „Jugoszlávia menedékjogot biztosít a Németországból menekülő zsidóknak – A horogkeresztes terror kíméletlenül üldözi hittestvéreinket”⁴². A menekültek jelenléte a már akkor is munkálkodó antiszemitizmus még erősebb fellépését eredményezte, beindult a gyűlöletkeltés és különböző zsidóellenes megnyilvánulások tömeges szervezése. A náciizmus ausztriai és csehországi fellendülése következtében, az ott tanuló zsidó fiatalság is hazatért és megkezdte a bécsi és prágai tanulmányaik során szerzett eszmék terjesztését, illetve abban hittek, hogy a szocializmus győzelme megoldást fog hozni az európai zsidók gondjaira, és az adott körülmények között ez a legoptimálisabb politikai kiút. „Abban a pillanatban a kommunista párt és a forradalmi munkásmozgalom nyíltan kiáll a náciizmus elleni harcban. A zsidók, akiket a német ideológia teljes megsemmisítésre ítélt, bizalmat szavaztak a kommunistáknak és a forradalmi munkásmozgalomnak, törekvéseikben a szabadság és egyenlőség reményét vélték felismerni. Már azokban, a második világháború előtti években, nagyszámú zsidó csatlakozott a forradalmi munkásmozgalomhoz (Grupa autora, 2013).

Lássuk azonban, mi vezetett a holokauszthoz és a zsidó nép tragédiájához.

3.2.A holokauszthoz vezető út

„Németország első világháborús veresége, területi veszteségei, a számára kitűzött magas háborús kártérítések, a német hadsereg leépítése, a magas munkanélküliségi ráta, a hiperinfláció és a kommunizmus ideológiája által hirdetett eszmék veszélye megteremtette azon feltételeket, amelyek egy ultranacionalista ideológiai és politikai mozgalom kialakulásához vezettek” (Grupa autora, 2012). Ezen világnézet szerint a vereség „okozói” a zsidók voltak. Az évszázadokon keresztül érezhető sztereotípiák az első világháború utáni években politikai antiszemitizmussá váltak. „A nacionalizmus, az antiszemitizmus és a kommunizmus elleni törekvések szószólói a nemzetszocialista Németországban, az 1921. óta, Adolf Hitler által

⁴⁰ Ilyen volt például a Jugoszláviai Német Község.

⁴¹ Ausztria, Németország, Lengyelország, Csehszlovákia

⁴² Zsidó újság, 1933. március 24., 1. évfolyam, 4. szám, 2. számú melléklet

vezetett Munkáspárt volt. A párt legjelentősebb manifesztuma, a Mein Kampf⁴³, ahol a mű alap premisszái közé tartozik a fajelmélet, miszerint léteznek magasabbrendű – árja⁴⁴ és alacsonyabbrendű fajok, valamint egy totalitárius állam létrehozása. Ezen konstrukciók mentén, kialakult a modern politikai antiszemitizmus, szélsőséges nacionalizmus, amit egy gazdasági instabilitás és a kommunizmustól való rettegés előzött meg” (Grupa autora, 2012). „A képzeletbeli „nemzetközi zsidó összeesküvés az egész világ ellenőrzésére” féle vélekedés megerősítette a holokauszt alapjait. A német társadalom szerves részére, a zsidókra „veszélyes elemként” tekintettek, a tiszta árja-társadalom megteremtésének érdekében el kellett távolítaniuk őket⁴⁵. A nácik hatalomra jutása 1933-ban, Németország átalakulását eredményezte, rövid időn belül totalitárius állammá lett, a zsidók pedig nemkívánatos és másodrendű állampolgárok kategóriájába soroltattak. A nemkívánatos kategóriába tartoztak még a romák, fogyatékkal élők, homoszexuálisok is” (Grupa autora, 2012). A második világháború kitörésével, a németek által megszállt területeken Európa-szerte a zsidók élete veszélybe került. Bár a zsidók likvidálása már az első két évben megkezdődött, a náci vezetőség még mindig nem volt biztos abban, mit is jelent pontosan „a zsidókérdés végső megoldása” (Grupa autora, 2012). „Az elsődleges ideát, miszerint az összes zsidót Madagaszkárra kellene telepíteni, felváltotta azon cselekedet, hogy nagyvárosokba deportálták és gettókba zárták a zsidó lakosságot. 1941. augusztus 15-én megkezdődött az összes, németek által megszállt területen, a zsidók szisztematikus meggyilkolása, nemtől és kortól függetlenül. Hamarosan kezdetét vette a gáz tömeges használata is, olyan hermetikusan lezárt teherautók⁴⁶ használatával, ahol a kipufogócső szén-monoxidját visszavezették a zárt térbe, ahová a deportálásra szánt lakosságot zárták. Az első ilyen halálos szerkezet Lengyelországban jelent meg, Chelmo városában, és nagyon rövid időn belül felbukkant Belgrádban⁴⁷ és Minszkben⁴⁸ is. A zsidó népesség teljes megsemmisítéséről szóló végleges döntést 1942. január 20-án hozták meg a Berlin melletti Wanseeben, amely konferencián a náci párt és a német kormány tizenöt magas rangú tisztviselője vett részt. A találkozón létrejött megállapodás következményeként, nagyszámú vonatkompozíció indította el végső útjára utasait, az Auschwitzban, Birkenauban,

⁴³ Adolf Hitler írta 1925-ben.

⁴⁴ Az árja faj olyan fogalom, miszerint létezik minden másnál magasabb rendű, más szóval jafetita vagy indoeurópai eredetű és bizonyos közös fizikai tulajdonságokkal rendelkező emberi faj. A náciizmus ideológiája szerint az elsőosztályú árjak germán eredetűek, szellemileg és fizikailag fölülműlják a többi indoeurópai népet. Az ideális árja férfi magas volt, szőke hajú és kék szemű.

⁴⁵ Németország népességének mindössze egy százalékát képezték a zsidók az első világháború után (körülbelül ötszáz- és hétszázézer közé volt tehető számuk), ami a németországi antiszemitizmus illuzórikus görbetükrét tárja elénk.

⁴⁶ Dushégupka - oroszul, Gas van - angolul, Gaswagen - németül

⁴⁷ Jugoszlávia (mai Szerbia) fővárosa

⁴⁸ Fehéroroszország fővárosa

Treblinkában, Belzecben, Majdanekben, Chelmnoban és Sobiborban, előre gondosan megtervezett és felépített megsemmisítő táborokba. Ezekben a haláltáborokban mintegy hatmillió zsidót, körülbelül hárommillió szovjet hadifoglyot, kétmillió lengyelt, több százezer romát és fogyatékkal élő, több tízezer homoszexuális embert öltek meg a nácik nagyon rövid idő alatt.” (Grupa autora, 2012).

Az általam kutatott terepen, Nagybecskereken és Bánát más városaiban⁴⁹, a közép-európai haláltáborokban való megsemmisítés előtt, 1941. augusztusában megkezdődött a zsidók halálba való üldözése. Már Jugoszlávia német megszállásának legelején, megkezdődött a zsidó lakosság kínzása és vagyonának elrablása. „Ebben a folyamatban jelentős szerepe volt a bánáti és belgrádi volksdeutche⁵⁰ lakosságnak, különösképpen a korábban megalapított Kulturbund⁵¹ szárnya alatt nevelkedő, fiatalság köreiből. 1941. áprilisában kezdetét vette a zsidók bejegyzése és megbélyegzése. Bevezetésre került megaláztatások és egyéb diszkriminatív intézkedések sora, többek között a kényszermunka. A nagybecskereki zsidókat arra kényszerítették, hogy az utcákat seperjék, pusztá kézzel a németek illemhelyeit takarítsák és a legmegalázóbb munkákat végezzék el nyilvánosan a város többi lakosának szeme láttára” (Grupa autora, 2012).

A holokausz gyors lefolyását befolyásoló fontos tényezők közé tartozott a zsidók száma ezen a területen, - nem utolsósorban, helyük a társadalmi struktúrában, politikai- és kulturális életben, hagyományaikhoz való ragaszkodása. Nagybecskerek kulturális, gazdasági, politikai vezető helyeit nagy számban magasan iskolázott zsidók töltötték be sikeresen, fellendítve a város építészetét, infrastruktúráját. Kutatásom során, az általam megkérdezett zsidó és nem zsidó interjúalanyok azon véleményen osztoztak, hogy a zsidók üldöztetése nagy mértékben az irántuk érzett „*féltékenység*”, „*hatalomféltés*” miatt volt jelen a történelem hosszú évezreidei során, így a két világháború között is.

„Bánát más területein, de legfőképpen Nagybecskereken, megfigyelhető több lényeges különbség a holokausz lefolyásának folyamatában, miszerint az elkövetők, a kivégzések helye, a bűncselekmény módja, körülményei és időrendje egyértelműen eltérő a német, magyar, lengyel, bolgár, albán, horvát és más közép-európai területeken történő zsidó népesség

⁴⁹ Pancsova, Kikinda

⁵⁰ A náci német terminológiában, olyan személyek, akiknek nyelve és kultúrája német eredetű volt, de nem rendelkeztek német állampolgársággal. Ezen közösség tagjai feladták identitásukat, miszerint már nem külföldi németek (Auslandsdeutche), hanem az önradikalizálódás folyamatában Volksdeutche-vé váltak. Ez a folyamat adta a náci rezsimnek azt a magot, amely körül létrejött az új Volksgemeinschaft (nemzeti közösség) a német határokon túl.

⁵¹ A Kulturbund (németül Schwäbisch-Deutscher Kulturbund) a bánáti, bácskai és szerémségi németek, kezdetben kulturális célokból megalakult szervezete, amely a második világháború idején segítette a megszállót és propagálta a német náciizmust.

megsemmisítéséhez képest” (Grupa autora, 2012). A következő alfejezet az általam kutatott terepen élő zsidók deportálását ismerteti.

3.3.A nagybecskereki zsidók deportálása

A nagybecskereki holokauszt már a német megszállás legelején, 1941. április 19-én, 10 órakor kezdetét vette, amikor a város Baglyas nevű részén, tizenhét nem zsidó honfitársával⁵² és a helyi német lakosság nagyszámú közönségének kíséretében, hosszú kínzások után, elsőként kivégezték Elek Viktort, a város legsikeresebb iparosát. Nem egy véletlenszerű választás volt a jómódú cukorgyáros akasztással való megölése. A kivégzés, mint ahogyan a holokauszt teljes folyamata, precízen kitervelt és kegyetlen módszerekkel véghezvitt bűncselekmény volt. Elek Viktor kiváló szakértője volt a cukorrépa termesztésének és feldolgozásának. 1911-ben érkezett Nagybecskerekre, a már korábban megalapított helyi cukorgyár vezetőjének meghívására. Becsületes és szorgalmas munkájával hamarosan a gyár vezetőjévé választották (Nemet, Draganić, Silađi, 2021). A cseh származású iparos Nagybecskerek eminens polgárává vált, - a cukorgyártás kimagasló szakembereként ismerték, aki gyorsan beilleszkedett a Bega folyó menti város társadalmi és kulturális köreibé. „A város lakossága a sport és a kultúra nagy mecénásaként emlékezett rá. Az akasztással történő nyilvános kivégzése példát hivatott statuálni a többi lakosság számára, a megfélemlítés volt a cél. A kivégzés állandóként kitalálták, hogy Elek Viktor nem megfelelően viseltetett magyar és német munkásai iránt. Egyértelmű volt, azonban, a német hatóságok cukorgyár feletti hatalomátvételének igyekezete. Kivégzése napján, városszerte plakátok, hirdetések bukkantak fel arcképével, egzekúciójának időpontjával. A kivégzés után, a helyi német lakosság gúnyt űzött, gusztustalan megjegyzéseket téve a halott ember holtestének árnyékában” (Nemet, Draganić, Silađi, 2021).

A továbbiakban, 1941. augusztus 18-án, az összegyűjtött zsidó lakosságot, a Bega folyón hajókon Belgrádba szállították: délelőtt tíz órakor a férfiakat, délben a nőket és a gyerekeket. Az összes nagybecskereki zsidót⁵³, - néhányuk kivételével, akiknek sikerült elkerülniük a letartóztatást-, egy helyi gyűjtőtáborból⁵⁴ zsúfoltak a hajókra. Amikor megérkeztek a nagyvárosba, a nőket, gyerekeket és idős személyeket legelőször a belgrádi zsinagógában és

⁵² Partizánok, az ellenállási mozgalom szimpatizánsai és egyéb németellenes nézeteket valló egyének.

⁵³ A második világháború előtt, Nagybecskereken 1540 zsidó élt, mindössze 75-en maradtak életben.

⁵⁴ A mai Mezőgazdasági szakközépiskola épülete.

magánházakban helyezték el. A férfiakat azonnal a Topovske šupe⁵⁵ nevű gyűjtőtáborba vitték. Három hónappal később, az összes nagybecskereki zsidót a Sajmište⁵⁶ nevű lágerbe szállították, ahol nagy számuk megfagyott, éhen- vagy viviszekció⁵⁷ során kínokban halt meg. A deportált zsidók egy részét titokban kivégezték egy Pancsova melletti faluban, Jabukában. A tél folyamán, minden reggel és este, a Sajmište-ra érkezett, a már korábban említett, speciálisan a zsidók gyors megsemmisítésére kialakított dushegupka-teherautó, amelybe beterelték az áldozatokat és elvitték végső útjukra. Vajon mi történt a kisszámú, túlélő zsidó lakossággal Nagybecskereken? A következő alfejezetben erre keresem a választ.

3.4.A nagybecskereki zsidó közösség a második világháború után

Ahogy Tzvetan Todorov vallotta: „A komunisták az emlékezet ellen is hadjáratot viseltek“. Véleménye szerint: „A XX. század totalitárius rendszerei rámutattak arra, hogy létezik egy veszély, amelynek létéről e rendszerek előtt senki nem tudott: az emlékezet eltüntetése“ (Todorov, 2003:9). Ezen munkálkodott a második világháború után a jugoszláv állam is. Újraírta, rekonstruálta és felülírta a háború előtti Jugoszlávia teljes koncepcióját. Új paradigmákat vezetett be,

A *paradigmaváltás*⁵⁸ egyik kiemelkedő példája, a palimszeszt-koncepció fogalma, például az „összes szerb áldozatra” való megemlékezés napjának⁵⁹ megválasztása⁶⁰ is. Ez a cselekmény törvényes és legitim, de a „csak szerb” áldozatokról való megemlékezés kizárólagosnak és etnocentikusnak tűnik. Sem a holokauszt nemzetközi emléknapja, sem a

⁵⁵ A Topovske šupe az első belgrádi koncentrációs tábor, amelybe körülbelül négyezer bánáti zsidót és ismeretlen számú romát helyeztek el a német hatóságok 1941. augusztusától december 12-ig, amikor kegyetlen feladata elvégeztével megszüntették.

⁵⁶ A Sajmište koncentrációs tábor megsemmisítő táborként működött 1941. szeptemberétől. Zemuni zsidó táborként ismert (németül Judenlager Semlin). 1941. végén és 1942. elején több ezer zsidó és roma származású embert végeztek ki ezen a helyen a dushegupka-gázosító furgon segítségével. A zsidók megsemmisítése után jugoszláv partizánokat, csetnikeket, a görög és albán ellenállási mozgalmak szimpatizánsait, valamint Horvátország falvaiban lakó szerb lakosokat végeztek ki hasonlóan kegyetlen módszerekkel. 1944-ben az SS egységei megsemmisítették a táborban elkövetett atrocitások bizonyítékait, több ezer holttestet exhumáltak a tömegsírokból és elégették. A történészek körülbelül huszonháromezerre becsülik a kivégzettek számát, abból tízezer zsidó életét vették el az elkövetők.

⁵⁷ Viviszekció - élveboncolás

⁵⁸ Paradigma – „Bizonyításra vagy összehasonlításra alkalmazott példa, amellyel egy elmélet dolgozik” (Boglár, Papp, 2008:267); Paradigmaváltás – gondolkodásmód váltás

⁵⁹ Július 7., a fasizmus elleni felkelés napja Szerbiában, ma is létező állami ünnep.

⁶⁰ Javaslattevő a Szerb Köztársaság kormánya, 2011. október 20-án. A javaslat az állami- és egyéb ünnepek módosítása. „Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji” PROPISI.com | Zakon o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji (letöltés dátuma: 2022.11.16.)

nagyobb zsidó ünnepek⁶¹ nem jelennek meg az állam által elismert munkaszüneti nap listájában. Ezen a ponton, azzal szeretnék érvelni, hogy vitathatatlan tény, hogy sok volt a szerb áldozat, de az is igaz, hogy második világháború alatt, az ott élő zsidó közösség, szó szerint, eltűnt Szerbia területéről (judenfrei), az ott végrehajtott népirtás eredményeképpen, valamint az a tény, hogy a romák üldözése és szenvedése sem volt elenyésző és különösen kegyetlen módon viseltetett.

„A XX. század zsarnokságai, miután megértették, hogy a földeket és az embereket az információ és a kommunikáció meghódításával lehet leigázni, szisztematikusan fennhatóságuk alá vonták az emlékezetet, és egészen legrejtettebb zugaiig ellenőrzésük alatt akarták tartani” (Todorov, 2003:9). A testvériség-egység szlogenje alatt, a jugoszláv, napjainkban pedig a szerb identitás és szerb eredettörténet konstruálásával teljesen átalakítják és „hazugságok és koholmányok lépnek a valóság helyébe, az igazság kutatását és terjesztését tiltják” (Todorov, 2003:10). A második világháború után fellépő Titó által vezetett kommunista állam igazgatási szervei tudatosan manipulálták a társadalmi emlékezetet. Titó halála után, valamint a jugoszláv kormány megbukásával, illetve az ex-jugoszláv köztárságokból alakult új államok megalakulásával pedig eltávolították az általuk vélt „kínos elemeket”⁶², minden új politikai vezetés „újrakarcolta” a történelmet. A kollektív emlékezést a szerb identitás emlékeire redukálták. Úgy tűnik, minden politikai emlékezés, legyen az totalitárius vagy demokratikusnak látszó rendszer harcol az emlékezettel, jellemzően a felejtés lehetőségét választja.

Jelen dolgozattal, magam a felejtés elleni igyekezetet szorgalmazók táborát kíséreltem meg erősíteni. A következő fejezetben, a helyi zsidóság deportálásának évfordulóján, 2022. augusztus 18-án megrendezett, megemlékezés rítusát elemeztem, mert ezáltal megfigyelhető, hogyan történik az „újraemlékezés” a kommunizmus bukása után, amikor „a múltszemlélet korrekcióinak tendenciái” felerősödtek, illetve megjelenik a „differenciáltabb megközelítés igénye” (Bíró, 2016), ami alatt a valamikori jugoszláviából kivált új államokban élők nemzeti identitásképzés értendő. „Újraértékelődik a jugoszlávizmus” (Bíró, 2016), rekonstruálódik a nemzeti identitás kérdése, fontossá válik a származás és vallás. Az emlékezetkultúra is gyökeresen megváltozik, megjelennek a különböző kisebbségi megemlékezések is. Egy ilyen kommemorációs rítus bemutatására vállalkoztam a soron következő fejezetben, valamint kitérek a nagybecskereki holokauszt-emlékezet jelenlegi helyzetére és jelentőségére.

⁶¹ Érttem ezek alatt például a jom kippurt - az engesztelés napját; peszachot - a zsidók Egyiptomból való kivonulásának ünnepét; ros hásanát - a zsidó újévet, vagy a chanukát - a fények ünnepét.

⁶² Például, kiásták a koncentrációs táborok áldozatainak csontjait, elégették őket és szétszórták, fényképeket, tárgyi emlékeket manipuláltak, könyvek nemkívánatos oldalait tépték ki, emlékező és emlékezni próbálkozó embereket az Adriai-tenger lakatlan, kopár szigeteire száműzték.

4. A HOLOKAUSZT-EMLÉKEZET JELENLEGI HELYZETE ÉS JELENTŐSÉGE NAGYBECSKEREKEN

4.1. Egy nagybecskereki megemlékezési rítus antropológiai elemzése

Ebben a fejezetben az elméleti keret megfogalmazása után, kitértem a megemlékezési rítus történeti előzményeinek bemutatására, továbbá, maga a rítus antropológiai elemzésére, bemutatva annak folyamatát, ami magába foglalja a megemlékezésre való felkészülést, a megemlékezést és a benne résztvevő közösség tagjainak egyéni narratíváját.

A rituális gyakorlatok, az antropológusok számára, létfontosságú információkkal szolgálnak a kutatott közösség kultúrájáról. „Csatornázzhatják és kifejezhetik az érzelmeket, irányíthatják és megerősíthetik a viselkedésformákat, támogathatják vagy felforgathatják a státus quo-t, változásokat idézhetnek elő, vagy helyreállíthatják a harmóniát és az egyensúlyt” (Bowie, 2006:138). Általuk könnyebb a kutatott közösség vélekedésének mélyebb megértése, a különböző társadalmak békés együttélésének megteremtése érdekében. Ha az emberek megismerik és tiszteletben tartják embertársaik értékeit, akkor lehetséges a harmonikus egymás mellett élés. Emiatt, jelen fejezetben bemutatom - egy megemlékezési rítus⁶³ antropológiai elemzésén keresztül -, a nagybecskereki zsidó közösség⁶⁴ kommemorációs tevékenységét - amely, egy „újraírt kollektív emlékezettel” (Csepeli, 2013) operáló politikai közegben történik -, minden év augusztus 18-án⁶⁵. Ezen fejezet megírását fontosnak éreztem a kulturális emlékezet fogalmának mélyebb megértéséhez - egy rítuselemzésen keresztül is - a már a korábbiakban szemléltetett elméleti keret mellett.

Az emberek különböző kulturális és társadalmi tudással és gyakorlatokkal rendelkeznek. Clinton N. Westman kanadai antropológus véleménye szerint is, a rítusok rávilágítanak az emberek életét meghatározó különböző viselkedési formákra (Westman, 2011). A különböző közösségek számos rítust és átmeneti rítust alakítanak ki, követik azokat és tartják fenn. Bár sokan a rítusokat a vallásos hithez kötik, nem feltétlenül csak azokra vonatkoznak. Megfigyelhetőek és elfogadottak a szekuláris világban is. A kulturális antropológus feladat, hogy tanulmányozza és mélyebben megértse ezen gyakorlatokat, akár vallási, akár világi alapon fekszenek. Reymond Scupin, kanadai- és Cristopher R. DeCorse, amerikai társszerző

⁶³ Megemlékezés a hídon, 9. számú melléklet

⁶⁴ A második világháború előtt egy közel 1300-as lélekszámú közösség élt Nagybecskereken. 1941. és 1942. között 1280 helyi zsidót öltek meg belgrádi haláltáborokban.

⁶⁵ A nagybecskereki zsidók belgrádi táborokba való deportálásának évfordulója.

antropológusok szerint, a rítusok generációkról generációkra öröklődnek a közösségek identitásának védelme érdekében (Scupin-DeCorse, 2012). A fent említettek tükrében, az általam kutatott közösség mélyebb megértéséhez, kutatásomban górcső alá vettem a nagybecskereki zsidó közösség egy megemlékezési rítusát is. Véleményem szerint maga a rítus rámutat a helyi zsidóság és a város nem zsidó lakosságának közös múltjára és jelenére is. Papp Richárd szerint „Egy közösség kulturális emlékezete a jelenben létező és értelmezhető történelemolvasat, vagyis a „múlt” mára vonatkoztatható jelentéseit és az ezekhez kapcsolódó közösségi identitás konstrukcióit foglalja magába” (Papp, 2016:89-134). Az általam elemzett megemlékezési rítuson keresztül megfigyelhetők a „helyi együttélés társadalmi szabályai és az adaptációs stratégiák alkalmazásának lehetőségei” is (Papp, 2016: 89-134).

A nagybecskereki deportálás központi megemlékezése az Erzsébet⁶⁶-, a mai köztudatban ismertebb nevén, a Gyaloghídon történik, minden év augusztus 18-án. A városi zsidó közösség szervezésében, a meghívott vendégek tiszteletüket róják a holokausztban elhunyt zsidó lakosság emléke előtt. A tavalyi, 2022-es évi megemlékezés, a nagybecskereki és bánáti zsidók deportálásának nyolcvanegyedik évfordulója volt. Amikor arról kérdeztem, hogyan készülnek az eseményre, a közösség elnöke, Ljiljana P. azzal kezdte, hogy „*az idei kommemoráció szerényebb keretek között zajlik, az előző kerek évfordulóhoz képest*”⁶⁷, azonban hálás, hogy idén is „*csatlakoznak majd hozzájuk barátaik, a szabadkai, belgrádi, pancsovai, újvidéki, kikindai zsidó közösségek tagjai is, illetve a Szerbiai Zsidó Közösségek Szövetsége és a nagybecskereki városi vezetőség képviselői is*”. Különös hangsúllyal emeli ki a „*barátaink*” szót, ami arra enged következtetni, hogy jelentős számára, - képviselőjében pedig a közösség többi tagja számára is -, a közös csoportba tartozás, a „bajtársiasság” (Turner, 2002). Itt felfedezni véltem Victor Turner, A rituális folyamat (2002)⁶⁸ című könyvében idézett Monica Wilson által megfogalmazott rítus fogalmának jelentőségét, miszerint: „A rituálék az értékeket azok legmélyebb szintjén tárják fel [...] az emberek azt fejezik ki a rituálékban, ami a leginkább mozgatja őket, és mivel a kifejezés formája konvencionális és kötelező, ezért ilyenkor a csoportértékek tárulnak fel” (Turner, 2002). Olyan közös értékek mutatkoznak ilyenkor, amik az általam kutatott zsidó közösség minden tagjában úgyszintén fellelhetők. Ezeket a közös dolgokat, - a zsidó nép évezredek szenvedése, a holokauszt és a napjainkban újraéledő antiszemitizmustól való félelem elegye sűríti magába. Bowie azt állítja, hogy a rítusoknak

⁶⁶ A világ leghíresebb tornyának építője, Gustave Eiffel tervei alapján épült, a romániai resicai acélgyárban. 1969-ben bontották le és helyébe vasbetonból épült új híd került.

⁶⁷ A nyolcvanadik évforduló alkalmával a város öt helyszínén botlatóköveket raktak le, azok megalkotója, Günter Demning jelenlétében.

⁶⁸ (Wilson 1954, idézi Turner 2002:22)

„gyógyító szerepe” is van, és ezt a „gyógyító szerepet” véltem felfedezni magam is a nagybecskereki megemlékezés kapcsán. Számukra fontos szerepet töltenek be a megemlékezés rítusai, ahol együtt, az összetartozás erejével gyógyíthatják generációkon átívelő traumás emlékeik nyomait, egy liminális (Turner, 2002) állapotba kerülve. Ezt a liminális állapotot, Arnold van Gennep-pel ellentétben, aki átmeneti rítusként tekint a liminalitás fogalmára és szerinte „külön kategóriának tekinthetjük, melyen belül további elemzés alapján elkülöníthetőek az elválasztás, az átmenet és a visszafogadás rítusai” (Van Gennep, 1960), az általánosabb Turner-i megfogalmazást alkalmaztam gondolatmenetem igazolásához, miszerint, egy liminális periódusban lévő társadalmi rituális folyamatban a szociális struktúrák hatályon kívül helyeződnek, megbomlanak a hierarchikus viszonyok, ahogyan Turner fogalmaz: „a szekuláris rang- és státuszkülönbségek megszűnnek, vagy irrelevánssá válnak” (Turner, 2002). Megjelenik egy alkotó energiával teli közösség, amely képes arra, hogy megújuljon, új kapcsolatrendszereket teremtsen. Eszerint a liminális állapot az emberi kapcsolatrendszer egy olyan formáját ölti, ami különbözik az adott közösség vagy csoport hétköznapi életében megszokottól. „Az ilyen rítusok „időben és időn kívüli pillanat” -ot tárnak elénk az állandó társadalmi struktúrában, és az azon kívül lét megmutatja – ha mégoly rövid időre is – egy épp megszűnt általános társadalmi kötelék valamilyen fokú érvényesülését (szimbolikusan, ha nem is mindig verbálisan)” (Turner, 2002). Egy ilyen csoport saját maga alakítja normarendszerét, és ezeket próbálja összevetni az aktuális társadalmi konvenciókkal. A nagybecskereki közösség tagjai ilyenkor, nem törődve mindennapjaik szorongásaival, félelmeivel, hierarchikus viszonyoktól mentesen, nyilvánosan felvállalják identitásukat, egy magasztosabb cél érdekében, kivonulnak a hídra és virágkoszorúkat és piros rózsaszálakat helyeznek a folyó vizére, jelezve ezzel, hogy „nem felejtene”⁶⁹. Turner az ilyen típusú közösségi élményt *communitas*nak nevezi. Az általam kutatott közösség esetében, a híd egy olyan saját maguk által kijelölt tér, amelyen belül a liminális élmény megvalósul. Ez egy olyan szimbolikus környezet, amely egyszerre jelképezi a halálba vezető út fölé emelkedést és az ellentétes oldalak összekapcsolását. Egy olyan szintér, amely nem egyértelműen, zsidó jelképekkel és a helyi emlékezet elemeivel ellátott helyszín, hanem csak a „beavatottak”⁷⁰ számára ismerős és jelentős. Azt hiszem, ennek fő funkciója a védelem, a lehetséges atrocitások elkerülése. Ennek a térnek van egy bizonyos külső határa, ami elválasztja, és a rítus folyamatában kialakult csoportdinamikától függően, kizárja a külvilág hatásait. Véleményem szerint, a megemlékezés időpontja - az adott napon a délelőtti órákban - is szándékosságot rejt magában. Ezen

⁶⁹ Ljiljana P., a Nagybecskereki Zsidó Község elnöke

⁷⁰ Ljiljana P., a Nagybecskereki Zsidó Község elnöke

következtetést abból merészkedtem levonni, hogy a közösség rendezvényszervezője, Ivana K. S. arról mesélt nekem, hogy *„emlékezni, jelen lenni a város mindennapjaiban kötelességünk, de semmiképpen sem kirívóan és szemet szúróan”*. Ilyenkor a járókelők is sietősen végighaladnak a megemlékező csoport mellett, nem szánva egy percet sem a kíváncsiságnak. Érdekes volt megfigyelni, hogy mennyire közömbösek az emberek. Ezek alapján -ott a helyszínen - felmerült bennem a kérdés, hogy esetleg a tudatlanság váltja ezt ki belőlük vagy a felelősségvállalástól, szembenézéstől félnek?

A megemlékezés egy bizonyos protokoll mentén történik évről évre. A közösség rituális előírása és hagyománya szabályozza a rítus egyes szakaszait és szimbólumait. Bobby Alexander, amerikai szociológus szerint: „Olyan tervezett előadás, amely átmenetet képez a mindennapi életből egy alternatív kontextusba, amelyben a mindennapok átalakulnak” (Alexander, 1997, idézte Bowie, 2006). A megnyitó beszédet a közösség elnöke mondja el, ahol megemlíti a vendégeket és felkonferálja a további megszólalókat. A tavalyi, 2022-es megemlékezésen is több ízben elhangzott, hogy a nagybecskereki zsidó közösség mennyire fontosnak tartja az emlékezés átörökítését. Nem utolsó sorban, a város lakosságának egymás közötti mélyebb megismerése és tisztelete szükséges, annak érdekében, hogy a holokauszthoz hasonló genocídium megismétlődése elkerülhető legyen a jövőben. Véleménye szerint *„a város lakossága, akaratlanul is a vállán hordja a holokauszt terhes emlékeit, legyen magyar, szerb, roma vagy zsidó”*. Érdekes volt megfigyelni, hogy a németeket nem említette. Felmerült bennem a kérdés, hogy miért nem? A kérdésfelvetést kutatásom folytatására terveztem, amikor majd bővebben kitérek a kérdés megválaszolására és az adatközlő narratívájára. A megemlékezésen, a továbbiakban a Szerbiai Zsidó Közösségek Szövetségének elnöke, Aleksandar Albahari beszélt, és azt mondta, hogy *„nem elég csak arról beszélni, hogy emlékeznünk kell, oktatni kell az utánunk jövő generációkat arra, hogyan ismerjék fel a „gonosz” új arcát, aki sohasem alszik, és arra, hogy időben reagáljanak, tegyenek ellene, ne legyenek közömbösek a mellettük élők szenvedéseit látva”*. Albahari beszéde után következett az újvidéki Hashira kórus fellépése, akik vallási zsidó dalokat énekeltek. Azután következett a Belgrádi Zsidó Közösség elnöke, Aron Fuks, aki Kaddis-t⁷¹ mondott a holokauszt áldozatainak lelkéért. A megemlékezés szimbolikus elemekkel való feltöltése érdekében, virágkoszorúkat és piros rózsaszálakat helyeztek a folyó sodrásába a deportált zsidók emlékére a közösség holokauszt-túlélő tagjai, a különböző városokból érkező zsidó közösségek- és a nagybecskereki

⁷¹ A halottak emlékére elmondott Istent dicsőítő imádság. A zsidó kifejezés magyarázatát Papp Richárd (2016): Bezzeg a mi rabbink. Libri Kiadó, Budapest könyvében található glosszáriumban találtam.

hatóságok képviselői. A hivatalos megemlékezési rítus, a közösség termeiben, egy kötetlenebb társalgással és a jelenlévők megvendégelésével fejeződött be.

Elemzésem során, ebben a fejezetben, azon gondolatmenet mentén haladtam, miszerint a megfigyelt megemlékezési rítus fontossága is abban rejlik, hogy „elősegíti egy kultúra⁷² legmélyebben őrzött értékeinek nemzedékről nemzedékre történő átörökítését” (Bowie, 2006). Bowie szerint a rítusok szorosan kapcsolódnak az erőszakhoz, a pusztításhoz. A nagybecskereki megemlékezési rítust is az emberiség legnagyobb tragédiája idézte meg. Szimbolikus kommunikációja segítségével felépített maga köré egy kulturális rendszert. Az ott elhangzott mondatok, dallamok, imák, a virágkoszorúk, piros rózsaszálak, mind a kulturális emlékezet átadási igyekezetének szimbólumaként jelenik meg, újrateremtve a gyógyulás lehetőségét. Ez a rítus adja meg a közösség erejét, a napjainkban tapasztalható antiszemitizmus elleni harcban „a helyzet átalakításának lehetőségét” (Bowie, 2006).

Véleményem szerint, a kulturális emlékezet átörökítéséhez szükségesek a rítusok, amelyek akkor jönnek létre, ha van egy közösség, annak vannak szimbolikus tárgyai, megemlékezési helyszínei, performatív előadásai, befogadó közönsége, kitűzött megemlékezési dátuma és helyszíne. Az általam kutatott terepen, a megemlékezési rítus folyamán megfigyelhető volt, hogyan örökítik át emlékeiket a túlélők és azok leszármazottjai az utánuk következő generációkra. Ugyanúgy megfigyelhető volt, hogy a rítus folyamatában felhasznált szimbólumok⁷³ hogyan hatnak a zsidó identitás kialakításában a fiatalabbaknál. Véleményem szerint egy ismétlődő rítus megerősíti a tanulás folyamatát. A tanulás nem történhet meg információátadás nélkül. Minden újabb megemlékezés az előző évi megemlékezési rítusra épül, összefonódnak időben, e kapcsolat nélkül a kulturális emlékezés nem jöhetne létre. A rítusban résztvevők ezen információátadás révén kapcsolódnak egymáshoz, a múlthoz és a jelenhez is. A rítus folyamán, az emlékezést átadó generációk beépítik cselekedeteikkel magukat az emlékezésbe, hogy az majd a jövőben is átadható legyen. Például, az általam kutatott terepen, a megemlékezési rítus központi szimbolikus elemei a virágkoszorúk⁷⁴, piros rózsaszálak, amelyeket a folyó vizébe dobznak a résztvevők az áldozatok emlékére. Connerton szerint „bizonyos dolgokat csak rítuson keresztül lehet kifejezni” (Connerton, 1989:54), „a szimbólumok mögött rejlő üzenetet dekódolják” (Connerton, 1989:54). Véleményem szerint, ezek a tárgyak a megtestesült, tapasztalati világ részét képezik,

⁷² Ebben az esetben, a közösségre vetítettem a gondolatot.

⁷³ Például a zsidó énekek és imák, a férfiak fején a kipa.

⁷⁴ A koszorúk különböző színű és típusú virágokból vannak, nincs meghatározott virágkoszorútípus. A koszorún található szalagon a megemlékezők neve van ráírva.

lehetővé teszik az emlékezés létrehozását. Ezek a koszorúk, a folyó sodrásával lefelé haladnak Belgrád irányába, a deportálás idején elhurcolt zsidó áldozatokat jelképezik, akiket gabonaszállító hajókkal vittek ugyanabba az irányba. Maga, a koszorúk folyóba dobása, a múltbéli eseményeket jeleníti meg, átélhetővé teszi őket a jelenben az adott helyszínen. A megemlékezési rítus helyszínén keresztül is megfigyelhető például az a folyamat, hogyan próbálja a kutató közösség áthidalni a halál fizikai és az emlékezés társadalmi átalakulásait, azzal, hogy maga a megemlékezés egy hídon történik. A Gyaloghíd⁷⁵, amit a nagybecskereki zsidó közösség minden évben, augusztus 18-án felkeres, egy olyan helyé vált, ahol előadások és rituális tevékenységek⁷⁶ zajlanak, amelyek átalakítják a résztvevők életét. Connerton ezt a folyamatot „formális emlékezeti rítusnak” nevezi (Connerton, 1989:41-53).

Az általam kutató közösség esetében, a megemlékezés fő célja, hogy a jövő generációi ne felejtse, hogy képesek legyenek identitásuk részeként továbbadni az emlékeket annak érdekében, hogy ne történhessen meg újra hasonló tragédia, képesek legyenek felismerni a veszélyt.

Halbwachs szerint minden emlékezés társadalmi konstrukció, legyen az intézményesített⁷⁷ vagy egyéni. Halbwachs azzal érvel, hogy az emlékezet alá van vetve a jelennek, és a hatalmon lévő erők arra használják, hogy az általuk óhajtott, új politikai rendet megmagyarázzák és indokolják (Halbwachs, 1992). Meggyőződése szerint, szinte lehetetlen, hogy az egyének következetes módon emlékezzenek azon csoport kontextusán kívül, amelyhez tartoznak. A csoporthoz való tartozás „ellátja” az egyéneket olyan erőforrásokkal, amelyek az „emlékezet alkotóelemei”. Sőt a csoportok, akár arra is képesek, hogy „kitermeljék” az események emlékét, amelyeket az egyének valójában nem is tapasztaltak (Halbwachs, 1992).

Csepeli György szerint: „Az egyéni életen túlnyúló emlékezetben semmi sincs, ami ne lenne változtatható, alakítható, újraszöhető. A történelem egyszerre emlékezés és felejtés. Minden nemzedék újraírja és újraéli a múltat, meghallgatva a múlt jelennek szóló üzenetét, mely újra- meg újrafogalmazódik a mindenkor jelen érzelmi és kognitív szükségletei szerint” (Csepeli, 2013:1). A múlt „újrafogalmazott” eseményeiről való megemlékezés, az emlékművek, utcák és más közterek átnevezése, egy olyan folyamat, amelyet palimpszeszt-

⁷⁵ Régi neve: Erzsébethíd. A világ leghíresebb tornyának építője, Gustave Eiffel tervei alapján épült, a romániai resicai acélgyárban. 1969-ben bontották le és helyébe vasbetonból épült új híd került.

⁷⁶ Például a virágkoszorúk folyóba dobása.

⁷⁷ Itt a múlt politikai elit által kínált értelmezéseire gondolok.

folyamatnak⁷⁸ („újrakarcolás”)⁷⁹ is nevezhetünk és ez az úgynevezett intézményi, azaz hivatalos, társadalmi emlékezet olyan eleme, amellyel a politikai elit élni szokott. Ilyen módon igyekeztek/igyekeznek megmagyarázni és igazolni a jelent az adott közösség számára⁸⁰. A kollektív emlékezet⁸¹ az, amit a hatalmi struktúrák előmozdítanak és támogatnak. Ez a hivatalos, társadalmi emlékezet magát kollektív emlékezetnek aposztrofálja, bár az mindig és elkerülhetetlenül szelektív, mert kizárólag csak azokra az eseményekre és személyekre emlékezik, amik és akik egy adott történelmi pillanatban „alkalmasak” és kizárja azokat, amik/akik nem. Kuljić, is azt hangsúlyozza, hogy minden nemzedék a jelen szükségleteinek megfelelően építi fel saját képét a múltból Kuljić, 2006:6. Kuljić azt mondja, emiatt a „hivatalos emlékezetpolitikát mindig a felejtés hivatalos politikája kíséri “ (Kuljić, 2006:6). A hivatalos társadalmi emlékezet olyan „végtelen politikai folyamat“, aminek működéséhez nélkülözhetetlen a „felejtés művészete“ egyaránt, mint az emlékezésé (Connerton, 1989:6-40). Ennek ellenére, a legtöbb esetben a múltat nem lehet egyszerűen „elfelejteni“ és kitörölni az emlékezetből, Paul Ricoeur azt állítja, hogy elhalasztják, félreteszik és szükség esetén újra felhasználják, vagyis, amikor a társadalmi emlékezetbe olyan eseményeket akarnak újra bevezetni, amiket a korábbi időszak és rezsimek próbáltak és kívántak elfelejteni (Ricoeur, 2004:414). Paul Connerton azt mondja, hogy a társadalmi csoport emlékezetét formálni lehet az államapparátus segítségével, „szisztematikus módon, annak érdekében, hogy a polgárokat megfosszák emlékezetüktől“ (Connerton, 1989:6-40). A második világháborút követő időszakban különböző politikai változások⁸² mentek végbe az általam kutatott terepen⁸³ is,

⁷⁸ A palimpszeszt(us) (görögül: „újból lesímított”, latinul: codex rescriptus) azoknak a kéziratoknak a neve, amelyeket az eredeti szöveget gondosan lekaparták vagy átragasztották, hogy helyébe másikat lehessen írni. Pallas nagy lexikona (oszk.hu) (letöltés ideje 2022.11.16.)

⁷⁹ Az Oxford Dictionaries meghatározása szerint a palimpszeszt kifejezés lényegi jelentése: valami, amit "újra felhasználtak vagy megváltoztattak, de még mindig viseli korábbi formájának látható nyomait". A szó a görög palimpsēstos szóból származik, amely az "újra" jelentésű palin és a "simára dörzsölt" jelentésű psēstos szóból képződik. A szó a 17. század közepén keletkezett olyan kézirat vagy írásos anyag leírására, amelyen a későbbi írást a törölt korábbi írásra helyezték rá (Oxford Dictionaries, palimpsest, 2010). Az Encyclopedia Britannica szerint e régi gyakorlat elsődleges célja a pergamen gazdasági okokból történő újrafelhasználása volt. A modern technológia segítségével egyes ilyen kéziratokon a régi szövegek felismerhetők és több rétegnyi egymásra helyezett információt tárnak fel, ahol a mögöttes szöveget "palimpszesztnak" nevezik (Encyclopedia Britannica, palimpsest, 2011).

⁸⁰ A palimpszeszt fogalommal az ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszéke és az ELTE TáTK Új utakon - Társadalomföldrajzi kutatások a 21. század Magyarországon. c. workshop-on találkoztam először. Berki Márton és Bottlik Zsolt, A hatalom térkialakítása a posztsovjet városi térben – Chişinău (Moldova) és Lviv (Ukrajna) példáján című tanulmányából kölcsönöztem jelen dolgozatomhoz.

⁸¹ Ezen a ponton bevezettem a kollektív emlékezet fogalmát is, amely a társadalmi emlékezet ekvivalense. Különböző szerzők mindkét fogalmat használják írásaikban.

⁸² A kommunizmus bukása, Jugoszlávia felbomlása, délszláv háborúk.

⁸³ Értem ezalatt a szakdolgozathoz kutatott terepet, amely a valamikori Jugoszlávia-, illetve a mai Szerbia területén található.

különösen a rendszerváltások⁸⁴ idején. Ezen tranzíciók során erős kapcsolat volt a politikai hatalom és a szimbólumok, illetve emlékek kezelésének hatalma között. Az ilyen intézményesített emlékezet szabályai szerint működött a nagybecskereki zsidó közösség is. A helyi Zsidó Közösséget 1994-ben alapították⁸⁵. Három évvel később, 1997-ben, a közösségnek mindössze egy nyomtatópapírlap méretű emléktáblát sikerült állítania, ami az egykori, német megszállók által lebontott zsinagóga⁸⁶ helyét jelezte. Erről szól a következő alfejezet.

4.2.A helyi emlékezeti terek elemzése

Az emlékezet kérdésével több tudományág is foglalkozik. Ilyenek, például, a pszichológia, szociológia, teológia, muzeológia és nem utolsósorban a kulturális antropológia is. Azonban a múlt értelmezéséhez elengedhetetlen a történelmi interpretáció is. A *kollektív emlékezet* történelmi- vagy olyan tényeken alapul, amelyekről egy társadalomban konszenzus született, de nagyon fontos az egyéni- és családi emlékezet is. Mindhárom emlékezési forma fontos, és a különböző generációk és a társadalom egészének narratívái épülnek fel általuk. Az emlékezetkultúra *kollektív* és *individuális* dimenziója kiegészíti a tényszerű feljegyzést, együttesen meggyőződéssé, hitté válik.

A terek és fellelt tárgyi emlékek – amelyek a múlt eseményeihez kapcsolódnak, történelmet és emlékezetet teremtenek. Formálják az egyéni és kollektív emlékezetet – megcáfolhatatlanul a múlt tanúi, eszközei a „kulturális memorizálásnak” és a jövő megteremtésének (Assmann, 2006). Bár ez az Assmann szerinti memorizálás axióma jellegűnek tűnik, véleményem szerint, érdekesebb körütekintően megvizsgálni az idő patinájával borított történelmi tereket és tárgyi emlékeket. Kuljić szerint, amikor olyan tárgyakról és terekről van szó, amelyek traumatikus események emlékeit őrzik és a kollektív emlékezés eszközei, akkor a múlt traumájának többperspektívás értelmezése szükséges. Az egyén saját emlékeivel való szembenézésére van szükség a történelmi hagyatékkal ellentétben, bármennyire is szörnyű, és bármilyen negatív következményekkel jár a jelenre nézve (Kuljić, 2006).

⁸⁴ 1990-es évek elejétől 2000-ig.

⁸⁵ A német megszállással, 1941-ben, teljes mértékben megszűnt létezni a helyi zsidók közösségi élete. Az adat a nagybecskereki zsidó közösség honlapján található: Istorijat zajednice – Jevrejska opština Zrenjanin (jrenzjanin.rs)

⁸⁶ 1896-ban épült, Baumhorn Lipót tervei alapján. 1941-ben a német megszállók rombolták le.

A történelmi szenvedés holokauszthoz köthető fő nagybecskereki színtere az a helyszín, ahol elsőként, kivégezték Elek Viktort és sorstársait, valamint a gyűjtőtábor⁸⁷ és a hely, ahonnan uszályokra terelték a zsidó lakosságot. Ha megvizsgáljuk, hogy jelölve vannak-e ezek a terek és hogyan integrálódnak a város egészébe, akkor abból világosan kiolvasható a múlthoz és a szenvedés színtereihez való viszony. „A város ezen pontjai nem váltak a népirtás, az egyéni és kollektív traumák emlékeinek megemlékezésre alkalmas tereivé. Ezen helyszínek elhanyagolása és nem jelölése értelmezhető úgy is, mint egy *deszenzitizációs*⁸⁸ folyamat, aminek célja az áldozatok, túlélők, de a további érintett generációk szenvedéseinek háttérbe szorítása. Értelmezhető ez a jelenség a helyi nem zsidó lakosság második világháborús bűnösségének *marginalizálására*⁸⁹ tett kísérletként, miszerint a történelmi tényeket felülírták, a német megszállókkal való együttműködést vagy az áldozatok iránti közömbös viselkedést tagadni próbálták. Ezért az utólagos visszaemlékezés, illetve a transzgenerációs emlékezet különböző okokból eredő hibáknak van kitéve” (Martinoli, 2012). Például a gyűjtőtábor helyszínét⁹⁰ a mai napig hivatalosan csak egy emléktáblával jelölték, amit 1961. október 2-án állított egy „A zrenjanini felkelés 20. évfordulójának megünneplésére létrehozott bizottság”. Magát az emléktáblát olyan magasra szerelték, hogy az azon található szöveget⁹¹, egy átlagos magasságú ember, szabad szemmel nem tudja elolvasni. A zsidó közösség évente megrendezett megemlékezéseinek alkalmával, a közösségben aktív szerepet vállaló és nem mellesleg legmagasabb férfiembere, a Chevra Kadisha⁹² képviselője, adatközlőm, Stevan S. helyezi fel a koszorút egy általa szerkesztett hosszú bot segítségével. Felmerül a kérdés, hogy ez a tábla a „van is meg nincs is” kategóriába sorolható-e, vagy csak pusztán racionális okokból, illetve a rongálást megelőzendő, került a magasba. Noha, a rajta lévő szöveg explicite a zsidó áldozatokra emlékeztet, a megemlékezők mivolta homályos. Nem derül ki az utókor számára a megemlékezők etnikai hovatartozása, amit kutatásom szempontjából azért érzem fontosnak, mert nem mindegy, hogy az áldozatokra kik emlékeznek - csak azok, akik érintettek vagy a városban fellelhető többi etnikai csoport képviselői is? „A második világháború idején

⁸⁷ A nagybecskereki gyűjtőtábor épületén található emléktábla, 10. számú melléklet

⁸⁸ Deszenzitizáció - Szó szerint: elérzékenyítés. Orvosi szakkifejezés, egy trauma újra felidézése (egyfajta pszichológiai kezelés), ezáltal az aggasztó érzések fokozatosan elveszítik ijesztő voltukat.

⁸⁹ Marginalitás – „Személyek vagy csoportok periférikus elhelyezkedése” (Boglár, Papp. 2008:265); Marginalizálás – személyek vagy csoportok kontextusból való kihagyása

⁹⁰ Napjainkban a Mezőgazdasági szakközépiskola intézménye

⁹¹ „A megszállás első napjaiban ez az épület egy ideiglenes tábornak adott otthont, amelyen keresztül 1278 zrenjanini zsidó haladt át. Az ellenség innen haláltáborokba szállította őket. Városunkból mindössze harmincnolc zsidó élte túl a háborút”.

⁹² A Chevra Kadisha a zsidó közösségek legalapvetőbb és talán legfontosabb intézménye. Az elhunytal és gyászoló családdal való foglalkozáson túl a legfőbb jótékonyági szervezet is, amely a szegények, betegek segélyezését is hivatott ellátni.

gyűjtőtáborként szolgáló, mai Mezőgazdasági szakközépiskola épülete 1880-ban épült és Honvéd laktanya volt, majd csendőrállomássá alakították át. A háború utáni időszakról 1968-ig a jugoszláv hadsereg használta. Maga az épület az újvidéki Tartományi Műemlékvédelmi Intézet védelme alatt áll” – olvasható az iskola honlapján⁹³, azonban a megnevezett intézet honlapján⁹⁴ nem található. A nagybecskereki Műemlékvédelmi Intézet honlapján⁹⁵ a következő adatot találtam: „A megszállás alatt a laktanya alagsori helyiségeit zsidók és kommunisták bebörtönzésére használták”. Stevan S. elmondása szerint, az előző évben, a holokausz áldozatainak emléknapján, 2022. január 27-én, - ami egybeesik a pravoszláv Szent Száva⁹⁶, a szerb oktatás és kultúra védőszentjének napjával - , „*Kijött az iskolából a történelem tanár, beinvitált az iskola épületébe, megvendégelt és elmesélte, hogy tervei szerint a jövőben nagyobb hangsúlyt fektetnek majd a diákok ezirányú oktatására is. Mióta ide járok megemlékezni, ez volt az első alkalom, hogy valaki érdeklődött volna, hogy mi történik az iskola falai mellett*”.

B. László adatközlő narratívája, miszerint fogalma sem volt, hogy az valamikor gyűjtőhely volt: „*Anyukám a mezőgazdasági iskolában tanított. Régen nem volt ott semmilyen tábla, mert azt tudnám, mert gyerekkoromban eléggé sokat mászkáltam ott*”, arra enged következtetni, hogy inkább a „nincs” kategóriába tartozik, illetve magát a hiányt képviseli, mintsem emlékeztet az ott történetekre.

Barbie Zelizer szerint, a holokausz egyetemes emlékezetének ki kell egészítenie a városok és régiók sajátos emlékeit, mint ahogyan az egyéni emlékeknek részt kell venniük az univerzális emlékezet előállításában (Zelizer, 1998). Azt hiszem, egy nagybecskereki holokausz-emlékhely elősegítené a múltbéli narratívák tágabb holokausz-emlékezet narratívájába való integrálását, valamint segítené az egyéni- és csoportos emlékezés felszínre hozását.

A másik két nagybecskereki holokausz által érintett helyszín a mai napig jelöletlen maradt. Az Elek Viktor kivégzésének helyszínén egy lakótelep épült, egyetlen emléktábla sem emlékeztet a szörnyűséges bűncselekményre. A deportálás kiindulópontjául szolgáló helyszín, amit ma Kapetanija⁹⁷-nak nevez a város lakossága, teljes mértékben a hiányt képviseli. Az 1970-1985. közötti időszakban folyami szabályozás történt a Bega folyón, miszerint lerövidítették annak hosszát, és három részre szétszabdálva, mint ahogyan a városi zsidókat,

⁹³ <http://zrpeljoprivredna.edu.rs>

⁹⁴ [Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture \(pzzzsk.rs\)](http://pokrajinski.zavod.za.zastitu.spomenika.kulture.pzzzsk.rs)

⁹⁵ [Honvedska kasarna \(danás peljoprivredna škola\) | Zavod za zaštitu spomenika kulture Zrenjanin \(zrenjaninheritage.com\)](http://honvedska.kasarna.danas.peljoprivredna.skola Zavod za zaštitu spomenika kulture Zrenjanin (zrenjaninheritage.com))

⁹⁶ Szent Száva volt az önálló szerb ortodox egyház megalapítója, az első szerb érsek, emellett népművelő, író, fordító és diplomata. Január 27-ét 1840-ben nyilvánították iskolai ünnepnappá Szent Száva tiszteletére.

⁹⁷ Folyami Kapitányság – a Begán közlekedő hajók itt kötöttek ki a városba érkezésükkor.

megölték a folyót is, esélyt sem adva egy *lieux de mémoire* (Nora, 1996), illetve *megemlékezési helyszín* létrehozására. Az 1941. augusztusában történt deportálás megemlékezési rítusának helyszíne emiatt került át a város azon részén, ahol még van folyó, és ahonnan az emlékezők koszorúkat dobhatnak a víz felszínére, megőrizve az áldozatoknak járó méltó tiszteletadás lehetőségét, valamint az emlékezetkultúra normáinak ápolását. Azonban, véleményem szerint, ez a kompromisszumos megoldás, nem nyújt optimális megoldást a felejtés és tagadás ellen, mert az emlékezők számára szimbolikus- és érzelmi értékek és emlékeknek nincs gyakorlati jelentősége a tágabb társadalom számára. Minden társadalomban, politikai berendezkedéstől és a demokrácia fokától függetlenül, a múlthoz való viszonyulás és bánásmód, annak lerombolása és újrateremtése általában összefügg olyan politikai struktúrák érdekeivel és szándékaival, amelyek jogosultnak érzik magukat a jelen megteremtésére és a számukra múlt, számukra kedvező újraértelmezésére. Nagybecskerek utcáit járva, világos lett számomra, hogy a második világháború utáni időszakban napjainkig, nem volt társadalmi akarat a megemlékezési terek megteremtésére. Nincs a városban egy olyan helyszín, ahol megtörténhetne a szembenézés vagy a társadalmi viszonyok harmonizálása, ahol a transzgenerációs emlékezet átadás kollektív- és egyéni szinten leróna adóságát az áldozatok iránt. Tekintettel arra, hogy minden ország és állampolgárai maguk választják „hogyan fognak emlékezni múltjukra és hogyan fogják értelmezni azt” (Martinoli, 2012:2), mi magunk leszünk felelősek, ha nem sikerül szembenéznünk a múlttal. Martinoli szerint, a német modell szerinti kollektív emlékezet központjába helyezett nemzeti bűnösség elismerése nem azt jelenti, hogy az egyéni identitásképp lerombolása szükséges, hanem az identitás megváltoztatásának lehetőségét kínálja azáltal, hogy a nemzet kifejezi a múltbéli bűncselekményektől való távolságtartását és nyíltan elfogadja a társadalom értékeit (Martinoli, 2012:2).

Ahogy emlékezeti terek nem léteznek Nagybecskereken, úgy az emlékezet szimbólumai is hiányoznak. Ezt a megállapítást a következő alfejezetben fejtem ki bővebben.

4.3.Helyi emlékezeti szimbólumok

Az interjúalanyaim otthonaiban jelen voltak/vannak a vallási szimbólumok, annak ellenére, hogy a nagybecskereki zsidók napjainkban már szekuláris életmódot folytatnak. Menorával⁹⁸ szinte minden zsidó interjúalanyomnál találkoztam. De voltam olyan egyéneknél

⁹⁸ Menora – A zsidóság egyik legrégebbi jelképe, egy hétágú gyertyatartó, amely a Mózes által látott égő csipkebokrot szimbolizálja. Eredetileg a menora olajlámpás volt, csak sokkal később, a gyertya feltalálása után vált gyertyatartóvá.

is, akiknek mezúzájuk⁹⁹, birchat ha'bait¹⁰⁰-juk is van. Lidija P. adatközlőm az interjú készítésekor nyakában egy Dávid csillagos¹⁰¹ nyakláncot viselt, amely szimbólumról azt mesélte, hogy gyerekkora óta nagy szerepe van identitásának kifejezésére. *„1956-ban, amikor befejeztem a középiskolát, a szüleim Londonba küldtek, a nagybátyámhoz és az édesanyjához, hogy tanuljak angolul. Ez a kommunizmus idején történt. Az Oxford Street-en, London egyik főutcáján, láttam egy Magen Davidot, Dávid-csillagos medált, nagyon megörültem neki és megvettem, mert Belgrádban ilyennel nem találkoztam. Aztán Londonba jött a nagynéném Izraelből, aki éppen utazott. Egy időben voltunk Londonban, és ott találkoztunk. A nagynéném, aki eredetileg Újvidékről származik, írt a szüleimnek: L.-val voltam, és gyönyörű időt töltöttünk együtt, és el kell mondanom, hogy a Dávid-csillagot visel London központjában, - mint most”* mutatta a nyakában lévő medált. Azóta is identitásának fontos jelképe ez. Vladimir A. is azt mesélte, hogy édesapja mindig a nyakában viseli a Dávid-csillagot.

S. Judit és férje Stevan otthonába való látogatásomkor, Judit Hámán-táskával vendégelt meg, amiről azt mondta, hogy ez a vajdasági változata és nem csak Purim¹⁰²-kor készíti el. Elmondása szerint ezen étel szimbolikus jelentést hordoz magában számukra, zsidó hagyományaik átörökítésére szolgál családjuk további generációinak *enkulturációjában*¹⁰³. Ivanka F. is egy olyan családi ereklyét mutatott, ami az étkezéshez kapcsolódó szimbólumot jelképezte. Ez egy, peszachkor használt szédertál^{104 105}volt.

A helyi emlékezeti szimbólumok utáni kutatásom során találkoztam azonban egy, véleményem szerint, sajátos jelenséggel. Ugyanis, a nagybecskereki zsinagóga lebontása folyamán fellelt és épségben maradt tárgyak őrzése egy bizonyos kultusszá vált a nagybecskereki zsidó és egyes nem zsidó egyének számára. Mielőtt kifejtésre kerülne a fenti

⁹⁹ Mezuzá - az egyik legismertebb zsidó szimbólum. Az ajtófélfára szerelt, gyakran díszes tokba helyezett, pergamenlapra írt imádság.

¹⁰⁰ Birchat ha'bait – Házi áldás; egy zsidó ima, amelyet gyakran falitáblákra írnak és az otthonok bejáratánál helyeznek el.

¹⁰¹ Dávid csillag - a zsidó vallású emberek identitásának szimbóluma, mely nevét Dávid zsidó királyról kapta. A Dávid pajzsa néven is közismert hexagram – két egymásba fordított egyforma nagyságú egyenlő oldalú háromszög – mint jelkép nem kizárólag zsidó, hanem hindu eredetű is tulajdonítható neki. A két háromszög egyik magyarázata szerint a női és a férfi ősi jelképe egybeolvasztva. A V alak a termékenységet, méhet szimbolizálhatja, míg ennek az ellentéte, a fordított V a pengét, a férfiaságot és a harcot. Izrael Állam zászlójának tartozéka, és általánosan ismert zsidó vallási jelkép. Az aranyból és ezüstből készült Dávid-csillagot sokan nyakláncként, karkötőként viselik, továbbá lehet találkozni e csillaggal régi pecsétnyomókon, amuletteken, medálokon is.

¹⁰² Purim - a perzsa uralom alatt élő zsidó közösség megmenekülésére emlékeznek. Ilyenkor jelmezbe öltöznek.

¹⁰³ Enkultúráció – „A kultúrába való belenevelődés folyamata. A kulturális tudás átadása a következő generációnak (társadalmi „belenevelés” eszközeivel)” (Boglár, Papp, 2008:256)

¹⁰⁴ Szédertál – szédervacsorához terített asztal elengedhetetlen kelléke. Erre kerül a csont, tojás, keserű fű, haroszesz (almából, dióból és borból álló keverék), kárpász (zöltség, amelynek nem keserű a gyökere, például hagyma, főtt krumpli vagy retek) és a saláta.

¹⁰⁵ Ivanka F. tulajdonában lévő Szédertál, 11. számú melléklet

megállapítás, a mélyebb megértés érdekében, szükségét éreztem bemutatni a nagybecskereki zsinagóga történetét.

Ahogy korábban említettem, Nagybecskereken a XVIII. században mindössze harminc zsidó család élt. Mivel meghatározott vallási rítusok szerint éltek, a vallási közösség megalakulása óta, voltak olyan helyiségek, ahol szabadon gyakorolhatták vallásukat, de több évtizedbe telt, mire megépült az első zsinagóga a városban. Ennek pénzügyi és jogi¹⁰⁶ akadálya is volt. Külön engedélyt kellett biztosítani az istentiszteletet szolgáló épület felállításához. 1831-ben az akkori zsidó közösség megvette a földterületet, ahol tizenöt év múlva kezdett csak építkezni. Az első nagybecskereki zsinagóga 1845-47-ben épült az akkori Eötvös utcában, a város zsidónegyedében. Egyes források szerint egy egyszintes, szinte négyzet alakú, egyszerű megjelenésű építmény volt¹⁰⁷ (Kojičić, 2017). „Ez a zsinagóga azon típusához tartozott, amelyet imaháznak nevezünk. Bár imaháznak épült, kialakításában egy egyszerű egyszintes ház építésmódját követte, háromszintes oromzattal és kétlevelű tetővel, és méreteivel és a nyílások ismétlődési ritmusával visszafordíthatatlanul illeszkedett az utcai összképbe” (Kojičić, 2017). A XIX. század közepén 500 zsidó élt a városban, a következő évtizedekben számuk egyre növekedni kezdett, így a régi épület kevésnek bizonyult a vallási élet gyakorlására és ráadásul rossz állapotban is volt már (Kojičić, 2017). Erről tanúskodik a *Wochenblatt*¹⁰⁸ hetilapban¹⁰⁹ megjelent cikk is: „Ahogy a régi testnek már nincs fiatalos ereje, úgy van ez a régi építményekkel is, amelyek az évek során egyre törékenyebbek lesznek. Emiatt az önkormányzat úgy döntött, hogy új otthont ad régi hitének.” (Wochenblatt, 1863). Az új zsinagóga építésének kezdete 1892-re tehető, amikor megállapodás született a zsidó vallási önkormányzat, valamint a városi és megyei hatóságok képviselői között. A projektet a fiatal budapesti építésztől, Baumhorn Lipóttól¹¹⁰ rendelték meg. A követelmény az volt, hogy az új

¹⁰⁶ A zsidó törvények nem engedélyezték, hogy a zsidók földet vásároljanak.

¹⁰⁷ Az első nagybecskereki zsinagóga kézzel rajzolt képét, Theodisius Tunner kőfaragó jóvoltából láthatjuk, aki az 1960-as években emlékezetből rajzolta le az építményt, mert körülbelül tizennyolc éves volt, amikor lebontották azt.

¹⁰⁸ Gr. Bečkerek, *Wochenblatt* „Einweihung des Tempels”, 1896, *Gr(oß)-Bečskereker Wochenblatt für den Geschäfts-, Gewerb- und Landmann. Organ für ämtliche Verordnungen und alle Arten Anzeigen, für Gewerbkunde, Gartenkunst, Land- und Hauswirthschaft* - Google Play Books (letöltés dátuma 2023.04.11.)

¹⁰⁹ „1851. január 4-én a Pleitz Nyomda Nagybecskereken indított be egy hosszú életű, német nyelvű hetilapot, a Gross-Bečskereker Wochenblattot, Nagybecskerek első sajtótermékét. Ezzel kezdetét vette egy gazdag, fokozatosan kibontakozó lapkiadás [...] Pleitz Pál, a nyomda tulajdonosa, politikamentes német nyelvű hetilapot szándékozott megjelentetni, s ezzel kapcsolatosan meg is tette a szükséges lépéseket, hogy az illetékes hatóságnál kieszközölje a megfelelő engedélyeket [...] Nem voltak benne ritkák a háromnyelvű (német-szerb-magyar) hirdetések sem. A *Wochenblatt* megjelentetésével Pleitz elsősorban a polgári középpréteget célozta meg: a kereskedőket, iparosokat és vállalkozókat, akik a lapban mindenekelőtt a reklám lehetőségeit látták: termékek és szolgáltatásaik hirdetését, s ebből kifolyólag a nagyobb jövedelmet” (Németh, 2004).

¹¹⁰ Baumhorn Lipót - Lechner Ödön mellett – a magyar építészek legjobbjainak egyike. Nagybecskerek is több munkájával büszkélkedhet. Baumhorn 23 zsinagógát tervezett az Osztrák-Magyar Monarchia területén, körülbelül ugyanennyit rekonstruált és adaptált. Ezt a nagy építész csak az utóbbi évtizedekben fedezte fel a magyar köztudat,

zsinagóga megfelelően az askenázi rítusok szabályainak és neológ¹¹¹ stílusban épüljön fel. 1894. április 1-én elkezdődött az új zsinagóga építése. Mivel a régi zsinagóga az utca frontvonalában épült, beilleszkedve a környezetébe, az új pedig „szabadúszó” -ként tervezetett, szükség volt nagyobb területet biztosítani az építéséhez. A zsinagóga melletti szögletes házat, amely a zsidó önkormányzat vagy a rabbiház volt, lebontották. Valószínűleg ugyanahhoz a telekhez tartozott. Így az új zsinagóga sarokra került. Az építkezés két évig tartott, sok pénzre volt szükség ehhez a nagyméretű építkezéshez, így Nagybecskerek lakói is nagy mértékben belesegítettek, és nem csak a zsidó közösség tagjai. Az akkori zsidó közösség nagy személyiségei, mint Dr. Klein Mavro főrabbi és a Zsidó Vallási Önkormányzat elnöke, Schwartz Michael járultak hozzá a legnagyobb mértékben az új zsinagóga építéséhez. Ők vették fel Baumhorn Lipóttal is a kapcsolatot. Ugyanis 1885. és 1888. között Baumhorn Lipót már részt vett egy nagybecskereki építmény tervezésében, a plébániai palota építésekor, mert 1883-1894-ig a Pártos és Lechner tervezőirodában dolgozott. Lehetséges, hogy ez alkalommal Lechner Ödönnel és Pártos Gyulával (Puntzman Gyula) együtt Nagybecskerekre jött, ahol kapcsolatba lépett a zsidó önkormányzattal. Ebben az időszakban Baumhorn az első zsinagógaprojektjén dolgozott Esztergomban, de csak az elkövetkező években ismerték el zsinagóga-építésként, és ezután tervezte meg legfontosabb munkáit. A "Wochenblatt" városi újság is erről tanúskodik, amely 1896. augusztus 22-én megjelenő cikkében: megemlítette a magyar építész jelenlétét a zsinagóga felszenteléskor. Ez alkalommal Baumhorn aláírta a templom falába épített alapító okiratot, valamint az összes arra érdemes polgár neve is megtalálható rajta, akik hozzájárultak a zsinagóga építésének megvalósításához. A ceremónián részt vett Rónai Jenő, az akkori zsidó önkormányzat elnöke és sok más prominens polgár (Kojičić, 2017). „Úgy tűnik, az úgynevezett zsidó negyed kialakulását nem írták elő egyértelmű szabályok, és a zsidók, a pénzügyi hatalomtól függően, nagyobb problémák nélkül, a város minden részén emelhették házaikat. A várostervezés során a szabály az volt, hogy a zsinagóga épületeivel együtt olyan épületeket állítsanak fel, amelyek biztosították a zsidó közösség teljes vallási, oktatási és kulturális életének működését, és a legtöbb városban egy fedett komplexumot alakítottak ki egy építési területen. Nagybecskereken ezek az épületek nagyjából két központi utcában helyezkedtek el,

mert a kommunista diktatúra idején teljesen feledésbe merült. Épületeit elhanyagolták, sokat pedig le is bontott az utókor. Tanulmányait Bécsben folytatta, Heinh von Förster és Carl Koenig professzorok kezei alatt. Későbbi munkájára jelentős hatással volt Lechner Ödön, a magyar szecesszió atyja, akinek építészeti irodájában dolgozott. 1894-ben önállósul és megalapítja saját tervezői irodáját, és a nagybecskereki zsinagóga az első önálló munkája (Szegő, Hadik, Toronyi, 1999).

¹¹¹ Neológok – liberális zsidók, akik elfogadták más vallások befolyását. „A zsidóság azon tömegeit gyűjtötte össze, akik egyszerre akarták megtartani a hazulról hozott hagyományokat, valamint integrálódni szerettek volna a környező társadalomba. Ugyanakkor nem tudtak azonosulni se nem a reformzsidóság forradalmi ideológiájával, se nem az ortodoxia tudatos és öngerjesztő konzervativizmusával” (Bíró, 2003)

és különböző időszakokban épültek, azonban a város más részein is megtalálhatóak. A zsinagóga mellett volt a zsidó önkormányzat (rabbinátus), az utca túloldalán - a zsidó iskola, később a "Chevra Kadisha" otthona a közvetlen közelben épült" (Kojičić, 2017). „A zsinagóga a historizmus¹¹² szellemében épült, a mór építészet elemeivel. A tágas kupola magasra emelkedett a szerkezet testéből. Az orientalizmus hatása tükröződött a nagy- és a hagymakupolás kis tornyok alkalmazásában, valamint a jellegzetes patkóív biforiumokban¹¹³. A homlokzatok kidolgozása rendkívül dekoratív volt, sárga homlokzati téglák fedték, amelyek biforiumokat, triforiumokat¹¹⁴, és rozettákat¹¹⁵ tartalmaztak" (Kojičić, 2017). A zsinagógák beltereinek, díszítésének és ikonográfiájának tervezésekor Baumhornnak szigorú szabályokat kellett betartania a zsidó vallási szabályozás szerint. Szinte minden zsinagóga homlokzatán jellegzetes ősi zsidó szimbólumok találhatók: Dávid csillaga, Mózes ószövetségi táblái, Joachim és Boaz oszlopai, tornyok és kupolák. Mindegyiküknek az esztétikumot szolgáló szerep mellett saját didaktikai és szimbolikus jelentése van, és az épület bizonyos helyein helyezkedik el (Kojičić, 2017). Dávid csillaga, avagy Dávid pajzsa¹¹⁶ - a zsidó egység szimbóluma leggyakrabban az ablakok rozettáin jelennek meg, általában a Nyugati Galériában vagy Aaron Ha-Kodesh¹¹⁷ felett. Az egyik leggyakoribb jelkép Mózesnek a keresztények és a zsidók által is kivételes becsben kézzel írott idézet a Tórából, az Ószövetség öt könyvének szövegéből. Ez a mezua a zsidó otthonok ajtófélfáján is ott van - a rabbi szögezi föl -, s a hagyomány szerint a belépéskor és kilépéskor is meg szokás csókolni, hogy a lakásban és a külvilágban is az Örökkévaló óvja az ott lakót, a látogatót. A zsinagóga bejáratával szemben, az épület kelet felé mutató részén van a helye a frigyszekrénynek vagy Tóraszekrénynek¹¹⁸. A hagymakupolás tornyok a zsinagóga tetején, amelyek a magasságot célozzák, Joachim-t és Boazt szimbolizálják Salamon templomából. A kupola, bizonyos esetekben, mint ahogyan a

¹¹² Historizmus - a múltbeli stílusok utánzása, felújítása. Irányzatként a 19. sz. építészetében és iparművészetében jelentkezett. Az eklekticizmustól az különbözteti meg, hogy nem keveri a stílusokat, hanem megmarad egy-egy korstílus kifejezőmódján belül. Válfajai: neogótika, neoromán, neoreneszánsz, neobarokk.

¹¹³ Biforium - ikerablak

¹¹⁴ Triforium - oldalkarzat

¹¹⁵ Rozetta - francia eredetű szó, mely kicsi, apró rózsát jelent. Már a mennyezeti rozetta származása, jelentése is maga a kellem, az esztétikum.

¹¹⁶ Dávid pajzsa – A legismertebb zsidó jelkép az Izrael zászlóján is szereplő hatágú Dávid-csillag. A két egymásba fonódó háromszög egyebekben kívül az ég és a föld összetartozását hirdeti. Nevezik Dávid pajzsának is, arra emlékeztetve, hogy a hagyomány szerint a háromezer évvel ezelőtt élt Dávid király fegyveresei ilyen alakú pajzsot viseltek, vagy ezt a formát vették pajzsukra.

¹¹⁷ Aaron Ha-Kodesh - „szent láda”, ahol a tóratekerceset őrzik. A zsinagóga elején található. A szefárd hagyományban heichal („kamra” néven emlegetik. A láda a zsinagóga legszentebb helye. A frigládát csak különleges imák alkalmával nyitják ki, illetve amikor kivesszük a Tórát, hogy az imaórák alatt felolvassák. Szokás (de nem kötelező) állni, amikor a ládát kinyitják. The Holy Ark: Aron Hakodesh - Mitzvahs & Traditions (chabad.org) (letöltés dátuma 2022.04.26.)

¹¹⁸ Dávid pajzsa és a hanukkia Dávid pajzsa és a hanukkia | Mazsihisz (letöltés dátuma 2023.04.11.)

szabadkai zsinagógánál látható, egy „ősi sátozt” szimbolizál, ami a Tóra szent tekercseinek megőrzésére szolgál. A homlokzatok díszítéséhez különböző sokszínű anyagokat használtak: homlokzati téglát, követ, márványt, ólomüveget, kovácsolt- és öntöttvasat, kerámiát, pirogránitot¹¹⁹ (Kojičić, 2017).

A zsinagógát 1941-ben, a német megszállók parancsára, helyi lakosok bontották le szisztematikusan, illetve lépcsőről lépcsőre, „zsidó aranyat” keresve. Az volt az általános sztereotípiája, hogy a zsidók házaik, imaházaik falaiba rejtik vagyonukat. Amikor kiderült számukra, hogy nincs „rejtett kincs”, akkor a helyi lakosság elhordta az építőanyagot, bútort és egyéb tárgyakat, amiket azután saját házaikban használtak fel, ki az emlékek megőrzése érdekében, ki pedig újrahasznosítás céljából. Így történt, hogy a zsinagóga tégláiból udvarokat köveztek ki, kerítéseket építettek, sőt Stevan S. és a többi idősebb adatközlő megerősítették azt a városi legendaként ismert történetet is, miszerint disznóólak is épültek belőlük. A zsinagóga orgonája¹²⁰ is az utcára került, amely hangszer a pécsi Angster orgona- és harmóniumgyárban készült. A városi református egyház vezetői arra kérték a német hatóságokat, hogy adják el nekik azt. A német katonák beleegyeztek, így maradt a tárgyi emlékek egyikeként a nagybecskereki zsinagógából.

A nagybecskereki zsinagóga rövid történeti áttekintése után reflektálni szeretnék a korábbiakban említett helyi emlékezeti szimbólumok megőrzésének egyik sajátos formájára. Interjúalanyaim otthonaiba tett látogatásaim során, többször is előbukkantak a zsinagóga darabjai. Ivanka F. egy vitrázsdarabot¹²¹ mutatott, amit férje tartott meg emlékül magának és családjának, amikor a Nagybecskereki Zsidó Közösség egyik termében található vitrázst és Tóra-ajtót¹²² újíttatták fel. A nagybecskereki múzeumi kurátora Biljana D. elmondása szerint, időnként még a helyi bolhapiacra is felbukkannak a zsinagógából származónak vélt darabok is. A múzeumban, - a lebontott zsinagógából megmaradt - kevés tárgyak egyike egy oszlop része, a másik pedig a Tóratekercsnek egy töredéke¹²³. Saját irodájában is egy szekrény mögé rejtve, talált egy márványdarabot. P. Mária, nem zsidó adatközlő is őriz egy tárgyat¹²⁴, amit anyósa anyjától örökölt, aki pedig a zsidó származású Schossberger családnál dolgozott és azoktól kapta emlékeibe. Ez egy olyan emlékezetátadás példája, ami zsidó családból nem zsidó

¹¹⁹ Pirogránit - épületdíszítő kerámiatermékek

¹²⁰ A zsinagóga orgonája a nagybecskereki református templomban, 12. számú melléklet

¹²¹ Ivanka F. családi ereklyéje, a nagybecskereki zsinagógából származó vitrázsdarab, 13. számú melléklet:

¹²² A nagybecskereki zsinagógából mentett darabok, 14. számú melléklet

¹²³ A múzeumi tárlat zsidóságra vonatkozó darabjai, 15. számú melléklet

¹²⁴ P. Mária által őrzött zsinagóga darab, 16. számú melléklet

családba való öröklés útján történt és történik a mai napig is. Így „él tovább” a zsinagóga emléke egyes helyi családok emlékezetében.

Véleményem szerint, ezek a megőrzött zsinagóga-darabok az emlékezet átörökítésének fontos elemei, be kellene gyűjteni őket, esetleg fényképeket készíteni az utókor számára. Egy jövőbeni kiállítás megvalósításán elmélgedtünk kutatótársaimmal és a múzeum kurátorával. Felmerült a kérdés, vajon a „zsinagóga őrzői” meg tudnának-e válni féltve őrzött ereklyéiktől?

Ugyanez a kérdés merült fel a református egyház által megvásárolt orgona esetében is. Amikor a helyi lelkésznel beszélünk, narratívája szerint a hangszer a református templom tulajdona. Úgy beszélt róla, hogy: *„A mi orgonánk”*. Amikor feltettem a kérdést, hogy meg van-e jelölve, hogy honnan származik, kitérő válaszokat kaptam, mint például azt, hogy erre nincs igény meg hasonlók. A Nagybecskereki Zsidó Közösség tagjai vegyes érzésekkel nyilatkoznak arról a – szintén városi legendának tűnő – kérdésről, hogy kérték-e vissza valamikor a zsidók az orgonát. A Nagybecskereki Zsidó Közösségben hivatalosan azt mondják, hogy: *„Nem, nem is lenne hová tenni azt”*, nem hivatalos körökben pedig azt mesélik, hogy: *„Igen, de a reformátusok azzal érvelnek, hogy számlájuk van arról, hogy megvették az akkori hatóságoktól”*. Ugyanezt nyilatkozta a jelenlegi lelkészasszony is. A nagybecskereki református egyház honlapján viszont ez olvasható: *„A második világháború tragikus eseményei közepette a gyülekezet igyekezett világító mécsesként világítani. Még nincs pontos adat, hogy hány nagybecskereki zsidó ember életét mentette meg Szabó Zoltán lelkész keresztlevelek kiadásával. De nemcsak életet, hanem egyházközségünk felkérésre megmentette a gyűjtögetéstől a zsidó hitközség orgonáját is, melyet a mai napig őrzünk templomunkban”*. Úgy tűnik, a megmentés indítéka nemes célokat szolgált, azonban véleményem szerint, a helyi zsidó és nem zsidó utókor számára szükséges lenne egy emléktábla kihelyezése is a muzeális¹²⁵ értékű református templom¹²⁶ muzeális értékű orgonájára. A napjainkban létező református közösség ezzel a gesztussal megerősíthetné a második világháborús megmentési cselekedet létjogosultságát és a múlttal való megbékéléshez vezethetné a város különböző etnikumait.

¹²⁵ Muzeális – nagyon régi (érték, tárgy, dolog), amelynek múzeumban lenne a helye. Esetünkben, méreténél fogva nem megvalósítható, de jelölhető lehetne. A helyi múzeumban utalást tehetnének a látogatóknak, hogy van egy ilyen emlékezeti tárgy a közeli református templomban.

¹²⁶ „A templom a Kishíd (egykori Ferenc József híd) előtti Kálvin térnél található, az impozáns Bíróság bal oldalán. Az evangélikus felekezetből 1866-ban kivált református hívőközösségnek készült. Szallay József lelkész több mint harminc éves fáradhatatlan tevékenységének köszönhetően gyűlt össze a pénz az építésre. Zaboretzki műépítész tervezte, és 1891-ben építették. A paplakot 1911-ben emelték. Az egyhajós, neogótikus épület észak-dél tájolású, kívül szögletes, belül félkörös apszissal a déli végén, valamint magas, karcsú, hatszögletes harangtoronnyal az északi főbejárat felett. Jellemzőek a keskeny, boltíves ablakok, a keresztboltozatos mennyezet, a külső támpillérek, és a főhomlokzati kapufaragvány a rozettával. Az orgona az 1941-ben lebontott zsinagóga pécsi műhelyben készült a 19. század első felében”. Református templom (muemlekem.hu) (letöltés dátuma: 2023.04.11.)

Nagybecskerek utcáit járva, kevés szimbólum utal explicite arra, hogy a városban valamikor egy prosperáló zsidó közösség élt és tevékenykedett. A „beavatott” szem, ahogyan Kristina S. adatközlőm mondta, más szemmel néz az építményekre, amelyeket zsidók építettek és laktak vagy tevékenységeiket gyakorolták. „A 2021-ben telepített botlatókövek kivételével, a korzón¹²⁷ semmi sem utalt arra, hogy itt voltak zsidók”.

A napjainkban létező zsidó emléktető története is figyelemre méltó. Stevan S. adatközlő elmondása szerint a mai református templom mellett létrehozott emléktetőnek kijelölt részen, a második világháborúban kivégzett náci ideológiával nem egyező németeket temették. Az emléktető látogatásakor egy régi fakeresztre lettünk figyelmesek, ami a református temető kerítésén keresztül a zsidó temetőbe lett dobva. Stevan S. elmesélte nekünk: „Nem az első alkalom, hogy találkozom vele. Ahelyett, hogy az új sírkő alá temették volna vagy a szemetesbe dobták volna az elhasznált keresztet, minden alkalomkor áteszik hozzánk. Én pedig minden alkalomkor visszateszem”. Ezt egy „rejtett kommunikációnak” véli a két felekezet között.

Filip Krčmar, helyi történész szerint a zsidó emléktető¹²⁸ „kétségtelenül a legimpozánsabb tárgyi emlék a nagybecskereki zsidóság kapcsán, mind a mai napig nem került a történészek górcsője alá. Viharos múltja, szimbolikája, sajátos térbeli felfogása és megvalósulása, mind mind érdekes lehetne a kutatók számára“ (Krčmar, 2015). Könyvében írja, hogy ez az egyedüli városi temető, amely egyik helyről a másikra költözött. Bár már a XVIII. század első felében Nagybecskereken éltek zsidók, nincsenek pontos adatok arról, hogy hova temetkeztek. Az akkori várostérképeken egyetlen egy temető jelölése található, és az pravoszláv volt. 1807-ben egy tűzvész elpusztította a város nagy részét, beleértve az archívumát is, így semmi adat nem maradt, nem csak a zsidókról, hanem a város más etnikai és vallási közösségeiről sem. 1808-ban alakult a nagybecskereki Chevra Kadisha, illetve a zsidó temetkezési társaság, de a zsidó temetőről többet nem lehet tudni (Krčmar, 2015:417). A mai emléktetőben található legrégibb sírkövek egyike arról tanúskodik, hogy 1828-ban már vélhetően létezett önálló zsidó temető, ami a cukorgyárhoz közeli területen hoztak létre. Azonban a pontos helyszínről nem találtak a mai napig semmi bizonyítékot. 1928-as adatok szerint a temető a mai buszállomás mögötti területre költözött, ahol Krčmar szerint: „A temető tovább élt a helyi zsidó közösségtől – amely a második világháborúban szinte teljesen megszűnt – egészen a múlt század nyolcvanas éveinek közepéig, amikor újra költöznie kellett a „Naftagas“ cég és a városrendezési tervek érdekeinek megvalósítása miatt. A cég vezetősége

¹²⁷ Korzó - sétálóutca

¹²⁸ A nagybecskereki zsidó emléktető, 17. számú melléklet

úgy döntött, hogy a munkások számára rekreációs központot és parkolót épít. 1985-ben a Nagybecskereki Zsidó közösség és a Jugoszláviai Zsidó Közösségek Szövetsége elfogadta a város vezetősége által kijelölt, a református temető melletti helyet. Azonban ezt a költözést számos vita és botrány kísérte“ (Krčmar, 2015: 420). A négy hónapos költöztetési folyamat során nagyon sok sírszentségtelenítés és bűncselekedet történt. Nem készült lista az ott eltemetett személyekről, nagyon sok márványsír eltűnt. Az eredeti emlékmű, amely az 1280 holokauszt-áldozat emlékét őrizte, nem került át az új emléktemetőbe, a megmaradt sírok sérültek, a rajtuk található íras olvashatatlaná vált, a központi obeliszkre nem megfelelően helyezték fel a Dávid csillagot¹²⁹ (Krčmar, 2015). Az akkori hatóságok nem engedélyezték a rabbi jelenlétét az exhumáláskor, a feltárt maradványok egy közös sírba helyezték a temető középső részén. Az áthelyezés során sok sírköveket eltörtek, téves talapzatra helyezték a márvány részeket. A törött darabokat pedig a temető északi részén, egy nagy kupacot képezve, egymásra ömlesztették (Krčmar, 2015: 420). Ez a kupac azóta is folyamatosan csökken, kalapácsütés nyomai láthatóak az ott tárolt köveken. Ez arra enged következtetni, ahogy Stevan S. adatközlő is mesélte, hogy *„a helyi kőművesek ezekből a kövekből gazdálkodnak“*. Krčmar szerint „Az sem javított a keserű benyomáson, hogy a temető átköltöztetését lebonyolító illetékesek ellen pert indított a Nagybecskereki Zsidó Közösség“ (Krčmar, 2015: 420). Az emléktemetőt 1990-ben Cadik Danon¹³⁰, Jugoszlávia első rabbija szentelte fel, Aleksandar Greber¹³¹ pedig egy fényképes dokumentációt készített róla, ami körülbelül hatvan fotót tartalmaz és egy rendkívül értékes történelmi adatgyűjtemény. A Greber által készített fényképalbum a mai Nagybecskereki Zsidó Közösség tulajdonában van (Krčmar, 2015).

Véleményem szerint, a meglévő helyi és általános emlékezési stratégiák átgondolásával a fent említett szimbólumokat elérhetővé kell tenni a tágabb nagybecskereki társadalom számára. A következő fejezetben megvizsgáltam, vajon mik ezek a stratégiák napjainkban?

4.4.A meglévő helyi és általános emlékezési stratégiák

Amikor felmerül a kérdés, hogy mi a jelentősége a holokauszt-oktatásnak, azt hiszem fontos szem előtt tartani, hogy mi az edukáció megfelelő módszere. Senka J. adatközlő

¹²⁹ A zsidó emléktemetővel kapcsolatban felmerült kérdésekre a választ további kutatásom során fogom keresni.

¹³⁰ Cadik Danon (1918-2005) – zsidó teológus és diplomata, a Jugoszláviai Zsidó Közösségek Szövetségének főrabbi volt. 1972-1998-ig szolgált főrabbiaként.

¹³¹ Aleksandar Greber (születési neve Gréber Sándor) 1927-ben született, maga is holokauszt túlélő.

tapasztalatai¹³² szerint a Yad Vashem által kidolgozott metodológia egy járható út, hogyan kell egy ilyen jellegű történelmi eseményt traumamentesen oktatni a fiataloknak, akik amúgy is sérülékeny életkorban vannak. A lényeg az, hogy a gyerekek oktatásához nem szükséges megdöbbenő képeket, jeleneteket használni. Anélkül is beszélni lehet velük a témáról, hogy az ellenszenvet ébresztene bennük. A történetmesélés különböző módszerei, a túlélőkkel- és áldozatokkal való közvetlen találkozás, a bűncselekmény helyszíneinek és az ott történtek tényszerű elmondása, a háttérideológia ismertetése, mind-mind módszerei az érzékenyítésnek. Azonban arra lenne szükség, hogy ez az oktatás intézményesített formát és állami támogatást kapjon és ne csak néhány tanár jóindulatán múljon, hogy lesz-e egy iskolában ezirányú foglalkozás vagy sem. Adatközlőm szerint, Szerbiában erre a mai napig nem került sor, a kollégái- és ő általa szerkesztett kézikönyv¹³³ soha nem került be a mai napig sem a kötelező tananyagba.

Vladimir A., a helyi zsidó közösség alelnöke hangsúlyozta, hogy: *„nem csak évente egyszer vagy kétszer, hanem folyamatosan emlékeznünk kell a szörnyűségekre, amelyek a nagybecskereki zsidóságot sem kerültek el”*.

A helyi múzeum kurátora, Biljana D. azon munkálkodik minden évben, hogy kiállításokon keresztül transzparenssebbé tegye a zsidó közösséget a város többi lakosa számára.

Lidija P., akinek ötven családtagja esett a holokauszt áldozatául, harminc anyai ágról, húsz apai ágról, úgy véli, hogy kötelessége emlékezni. *„Vannak olyan emberek, akik azt mondják, hogy a holokauszt egy hazugság. Édesanyám is az volt? Egy szám, aki életben maradt? És még sokan mások...Ők mind tanúi voltak annak, ami valójában történt”* – mondta könnyeivel küszködve Lidija P.

Az összes többi zsidó és nem zsidó interjúalanyom egyetértett az idézettekkel. Mindenki rendkívül fontosnak tartja az emlékezést.

A következő fejezetben a nem zsidó transzgenerációs minták jelentéseit elemeztem, nem zsidó interjúalanyaim narratíváján keresztül, mert az általam kutatatott zsidó közösséggel való együttélésük erőviszonyaira voltam kíváncsi, illetve arra, hogy mit gondolnak ők az emlékezés szükségességéről?

¹³² 2009-ben maga is részt vett a Yad Vashem által szervezett szemináriumon. Senka J. a Nagybecskereki Gimnázium szociológiatanára, aki missziójaként éli meg a holokauszt-oktatást, 18 éve tanítja a gimnáziumi diákoknak.

¹³³ Grupa autora (2012): Priručnik za učenje o holokaustu (Kézikönyv a holokauszt tanításához), Platoneum, Novi Sad-Savez jevrejskih opština, Beograd [Priručnik za učenje o Holokaustu \(jevrejskadigitalnabiblioteka.rs\)](http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs) (letöltés dátuma: 2023.03.20.)

4.5.A nem zsidó transzgenerációs emlékezeti minták jelentései Nagybecskerekén

P. Vera szerint „*Én úgy érzem, ezzel, hogy továbbviszünk mindezt, pont az, amivel tartozunk ezeknek az embereknek*¹³⁴.*Meg kell őriznünk az emléküket, fejet hajtunk a sorsuk felett. Nem szabad elfelejteni, hogy egykor itt voltak, és hogy mindenki a maga módján hozzájárult ahhoz, hogy egy jobb világot teremtsünk, legalábbis a saját kis környezetünkben.*”

V. Anna néni, aki földrajztanár volt, de történelmet is tanított, a kérdésre, hogy kell-e emlékezni és hogyan, a következő választ adta: „*Először is szeretettel. Bemutatni, hogy nem tehetett a zsidó sem arról, hogy zsidónak született. Megkérdezték az embereket, hogy te minek akarsz születni? És ha már ennek vagy ennek született...Mink egyformán születünk, egyforma a feladatunk, egyformán nézünk ki, nem? Ha külsőleg a bőre az embernek más, mert tényleg nagy különbség van bőrszín, növény, szemszín, a haj, minden, de mindenkinek egyformán van keze, lába, tüdeje, mindene, és egyformán kell, hogy étkezzen, egyformán kell, hogy pihenjen, ebben mind egyformák vagyunk. Ez a külső, a i különbözik, ez semmi...És senki sem kérdezte meg mi akarsz lenni, nem? Ahogy véletlenül megszületünk, egyformának születünk. A királyi családba is úgy születnek, mint azok ott kinn a mezőn, a pusztán...Ezt kellene elfogadni, hogy mindannyian egyformák jövünk a világra. Ezzel kellene kezdeni, ezt kellene már gyermekkorban tanítani, belenevelni. Gyermekkorban, hogy ne vegyék át a gyűlöletet. És egybehozni őket, hogy megismerjék, szeressék egymást*”.

B. László szerint: „*Igen, mindenféleképpen emlékezni kell, szerintem főként a holokausztra. Miért? Az egy nagyon, nagyon, nagyon borzasztó dolog volt az, ami a zsidókkal történt, pechükre, szerencsétlenségükre. Meg kell emlékezni, hogy ne történjen meg. Sajnos meg fog történni, meg is történt. Átéltünk egyet, mi nem személyesen, de ugye Boszniában mi történt a kilencvenes években, az egy mini holokauszt volt. Minden szempontból. Minden, mind a 3 fél csinált holokausztot a másiknak, tehát ott volt adok kapok sajnos. Meg kell emlékezni, sajnos a borzasztóra, mert a borzasztó szerintem az, ami inkább meg fog maradni az emberben és nem a jó, mert mi ilyenek vagyunk. Valami kell, amitől elrettenünk. Mennyire működik? Valószínűleg nem*”.

Az idézett interjúrészletek is azt mutatják, hogy bár más szemszögből, de mindannyian egyetértenek abban, hogy szükséges emlékezni. Bármilyen személyes indoka az egyénnek, úgy tűnik, az emlékezés nyitottabbá, elfogadóbbá teszi az embert.

¹³⁴ A zsidókról beszélt.

5. KONKLÚZIÓ, ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Életem három évtizedét magam is Nagybecskerekén töltöttem úgy, hogy nagyon keveset tudtam a helyi zsidókról. A multikulturalizmus ellenére ismeretem¹³⁵ a többi Nagybecskerekén élő etnikumról is kevés. Véleményem szerint, ez a szocializmus hozadéka volt. Úgy szocializálódtunk, hogy tabu volt különbséget tenni nemzetek és nemzetiségek között. A vallás ellenpárja volt a Titó-i kommunizmusnak. Többségünknek jugoszláv lelkületű neveltetésben volt része. Ezért döntöttem úgy, hogy Nagybecskerekén végzem el kutatásomat és ezúton törlesztem adósságom az ott történekről való – akaratomon kívüli - értesültség hiánya miatt.

Terepmunkám és dolgozatom írása során végig, - a megemlékezési rítus megfigyelésekor és elemzésekor is -, volt bennem egy folyamatos érzés, miszerint nem csak a zsidó közösségnek kellene emlékeznie. A helyi kulturális emlékezet egyoldalú. A nagybecskereki nem zsidó lakosság nincs tisztában a város gazdag - zsidók által is épített¹³⁶ - múltjával és nem is „emlékezik”. Ljiljana P. adatközlőm szerint, a napjainkban is létező közömbös- vagy bizonyos helyzetekben „kirekesztő”¹³⁷ magatartás a többség irányából, ellehetetleníti a „kisebbségi lét kiegyenlítését”¹³⁸ (Papp, 2016). Az emlékezés térbeli reprezentációs elemeinek (botlatókövek, emléktáblák), illetve múzeumi tárlatok és kiállítások¹³⁹, valamint a Zsidó Közösség által publikált kiadványok megjelenése ellenére is, a város zsidó közössége még mindig láthatatlan a „nagyközönség”¹⁴⁰ számára. A „kisebbségi lét kiegyenlítése” még nem történt meg. A nem zsidó populáció tájékozatlansága és ebből fakadó közömbössége vagy kirekesztési módszerei, még mindig termő talajt nyújtanak az antiszemitizmus magjának elvetéséhez és annak táplálásához. A meg nem ismert és ki nem beszélt traumák megnehezítik a mélyebb megismerést. A diskurzus hiánya dominál, és ennek tükrében felmerül a kérdés, hogy fennáll-e ugyanez a probléma, más - Bánát területén élő - kisebbségek esetében is? A zsidó

¹³⁵ Véleményem szerint nem csak az én ismereteim minimálisak.

¹³⁶ Szó szerint és átvitt értelemben is.

¹³⁷ Értem itt például a közösség hivatali ügyeinek elnehezítését, amiről a helyi Zsidó Közösség elnöke mesélt nekem és amire dolgozatom további fejezeteiben bővebben kitértem.

¹³⁸ Papp Richárd (2016): Bezzeg a mi rabbink című könyvében konkrétan a „kisebbségi lét kiegyenlítése” alatt, a humor által történő kiegyenlítésre gondol. Így fogalmaz: „A túlélés és kirekesztés, mint társadalmi realitás, egymás félreértése, mint a kulturális kommunikáció sajátossága, valamint az ezekből fakadó élethelyzetek visszatérő elemei a kulturális emlékezethez kapcsolódó humornak”. Arra gondol, hogy a zsidók vicceik révén megpróbálnak felülkerekedni a megaláztatás, kirekesztés érzéseire és általuk egyensúlyi helyzetbe kerülni a többségi társadalommal szemben. Ennek tükrében a „kisebbségi lét kiegyenlítése” alatt én egy általánosabb egyensúlyhelyzet megteremtését értem és a kifejezést egy tágabb kontextusba helyeztem, miszerint ehhez nem csak a zsidók irányából történő „kiegyenlítés” szükséges, hanem a nem zsidó társadalom nyitása, szembenézése, esetleg felelősségvállalása és a traumák kibeszélésére való hajlandóság szükséges.

¹³⁹ A felsorolt reprezentációs elemekről bővebben dolgozatom következő fejezetében fogok írni.

¹⁴⁰ A Nagybecskereki Zsidó Közösség elnöke

történelemből fakadó felfoghatatlan események megértése miben járulna hozzá a régió multikulturális lakosságának élhetőbb együttéléséhez? Kutatói munkám folytatásában többek között ezeket a kérdéseket is igyekszem megválaszolni majd.

6. FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT IRODALMAK JEGYZÉKE

A. Gergely, András (2010): *A kisebbségi önkép és "a Másik"*. In: Gantner B. E.-Schwetier G.-Varga P. (szerk.): *Kép-keret. Az identitás konstrukciói*. Budapest, Nyitott Könyvműhely
Alexander, Bobby C. (1997): *Ritual and current studies of ritual: overview*. In: Stephen D. Glazier (ed.), *Anthropology of Religion: a Handbook*. Westport, Ct, Greenwood Press, Forrás: [Anthropology of Religion: Anthropology of Religion: A Handbook | Francis Gruber - Academia.edu](#) (letöltés dátuma: 2023.03.27.)

A.A.A. Amerikai Antropológiai Társaság Etikai Kódexe. American Anthropological Association. (1998)

Assmann, Aleida (2016): *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában – Beavatkozás (Huszár Ágnes fordításában)*. Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány

Asman, Aleida (2018): *Oblici zaborava (Az emlékezet formái)*. Beograd, Biblioteka XX. vek

Assmann, Jan (1999): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó

Balibar, Étienne (2012): *Marx filozófiája, Radikális gondolkodók sorozat*. Budapest, Typotex Elektronikus Kiadó Kft.

Berger, Alan L.; Berger, Naomi (2001): *Second Generation Voices: Reflections by Children of Holocaust Survivors and Perpetrators*. Syracuse, Syracuse University Press, Forrás: [Second generation voices : reflections by children of Holocaust survivors and perpetrators : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#) (letöltés dátuma: 2023.03.25.)

Bíró, László (2016): Az „egység és testvériség”-től a nemzetig. Elvárások és irányváltások a szerb történetírásban. Forrás: [34 BiroLaszlo 360-368.pdf;sequence=1 \(elte.hu\)](#) (letöltés dátuma: 2023.04.24.)

Bíró, Tamás (2003): *A zsidóság irányzatai*, Forrás: [A zsidóság irányzatai \(birot.hu\)](#) (letöltés dátuma 2022.04.26.)

Boglár, Lajos; Papp, Richárd (2008): *A tükör két oldala – bevezetés kulturális antropológiába*. Budapest, Nyitott Könyvműhely

Bowie, Fiona (2006): *Ritual Theory, Rites of Passage, and Ritual Violence. Chapter 6*. In: *The Anthropology of religion. Second Edition*. Oxford-Victoria, Blackwell Publishing, Forrás:

[Bowie-F-2005-The-Anthropology-of-Religion-An-Introduction-Revised-2nd-Ed.pdf](#) (letöltés dátuma: 2023.03.27.)

Brubaker, Roger (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan

Burke, Ulick Peter (2005): *History and Social Theory, second edition*. Cambridge, Polity Press

Cohen, S. (2002): *States of Denial. Knowing about Atrocities and Suffering*. Cambridge, Polity Press, Forrás: [Sci-Hub | States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering. By Stanley Cohen \(Cambridge: Polity Press, 2001. 344 pp. pound15.99 pb\). British Journal of Criminology, 42\(4\), 807–809 | 10.1093/bjc/42.4.807](#) (letöltés dátuma: 2023.03.25.)

Connerton, Paul (1989): *How Societies Remember*. Cambridge, The University of Cambridge Press, Forrás: [How Societies Remember \(cambridge.org\)](#) (letöltés dátuma 2023.03.27.)

Csepeli, György (2013): *Nemzeti emlékezet, nemzeti felejtés*. In: *A Történelemtanárok Egylete által szervezett Mire emlékszünk? A közösségi memória szelektivitása Magyarországon és a nagyvilágban című konferencián elhangzott előadás bővített, írásos változata*, Forrás: [nemzeti_emlekezet.pdf \(tte.hu\)](#) (letöltés dátuma: 2023.03.25.)

Dövényi, Zoltán (2012): *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Forrás: [A Kárpát-medence földrajza - 4.6.4.3.2. Bánság \(Bánát\) - MeRSZ](#) (letöltés dátuma: 2023.04.24.)

Eriksen, Thomas Hylland (2008): *Etnicitás és nacionalizmus-Antropológiai perspektívák*, Pécs-Budapest, Gondolat Kiadó

Goldhagen, Daniel Jonah (2017): *Hitler buzgó hóhérai – Az egyszerű németek és a Holokauszt*. Budapest, Atlantic Press Könyvkiadó

Grupa autora, (2012): *Priručnik za učenje o holokaustu (Kézikönyv a holokaust tanításához)*, Novi Sad-Beograd, Platoneum-Savez jevrejskih opština, Forrás: [Priručnik za učenje o Holokaustu \(jevrejskadigitalnabiblioteka.rs\)](#) (letöltés dátuma: 2023.03.27.)

Grupa autora (2013): *Holokaust u Jugoslaviji (A holokaust Jugoszláviában)*. Beograd, Jevrejska opština Zemun

Halbwachs, Maurice (1992): *On Collective Memory*. Chicago, The University of Chicago Press

Halbwachs, Maurice (2018): *Az emlékezet társadalmi keretei*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó

Kojičić, Bojan (2017): *Tragovi graditeljskog nasleđa Jevreja u Zrenjaninu*. Zrenjanin, Jevrejska opština Zrenjanin, Forrás: [Tragovi graditeljskog nasleđa Jevreja u Zrenjaninu : katalog izložbe \(jevrejskadigitalnabiblioteka.rs\)](#) (letöltés dátuma: 2023.04.11.)

Krčmar, Filip; Stefanov, Aleksandar; Bogović, Tihomir; Radlovački, Aleksandar (2015): *Grobovi koji putuju: memorijalno jevrejsko groblje u Zrenjaninu*. Beograd, Savez jevrejskih opština Jugoslavije (Federation of Jewish Communities in Yugoslavia), Forrás: [Grobovi koji](#)

[putuju: memorijalno jevrejsko groblje u Zrenjaninu \(jevrejskadigitalnabiblioteka.rs\)](http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs) (letöltés dátuma: 2023.04. 11.)

Kuljić, Todor (2006): *Kultura sećanja – teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd, Čigoja štampa

Martinoli, Ana (2012): „*Staro sajmište – istorijsko sećanje i virtuelno promišljanje, budućnosti*”, *Tekstovi sećanja: filmski, medijski i digitalni*. („Staro sajmište – történelmi emlékezet és a jövő virtuális reflexiója”, Az emlékezet szövegei: filmekben, médiában és a digitális világban), Forrás: [vdocuments.mx_staro-sajmiste-istorijsko-secanje-i-virtuelno-promisljanje-buducnosti.pdf](http://vdocuments.mx/staro-sajmiste-istorijsko-secanje-i-virtuelno-promisljanje-buducnosti.pdf) (letöltés dátuma: 2023.03.25.)

Németh, Ferenc (2004): *A nagybecskereki sajtó története (1849-1918)*. Újvidék, Forum Könyvkiadó

Pallas nagy lexikona. Forrás: <https://mek.oszk.hu/00000/00060/> (letöltés dátuma: 2023.03.27.)

Papp, Richárd (2016): *Bezzeg a mi rabbink*. Budapest, Libri Kiadó

Ricoeur, Paul (2004): *Memory, History, Forgetting*. Chicago&London, The University of Chicago Press, Forrás: [Paul Ricoeur Memory History Forgetting 2.pdf](#) (letöltés dátuma 2023.03.27.)

Scupin, Reymond; DeCorse, Cristopher R. (2012): *Anthropology: A global perspective*. Boston, Pearson, Forrás: [ScupinandDeCorseAnthropology-AGlobalPerspective9e.Sage2021.pdf](#) (letöltés dátuma 2023.03.27.)

Szegő, György; Hadik, András; Toronyi, Zsuzsa (1999): *Baumhorn Lipót Építész*. Budapest, Architart Kiadó

Todorov, Tzvetan (2003): *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Budapest, Napvilág Kiadó

Turner, Victor (2002): *A rituális folyamat*. Budapest, Osiris Kiadó

Van Gennep, Arnold (1960): *The rites of Passage*. Chicago, University of Chicago Press

Westman, Clinton N. (2011): *Contemporary studies of ritual in anthropology and related disciplines*. In: *Reviews in Anthropology*, vol. 40, no. 3., Forrás: [Westman2011 Contemporary Studies of Ritual.pdf](#) (letöltés dátuma 2023.03.27.)

Wilson, Monica (1954): *Nyakyusa ritual and symbolism*. *American Antropologist*. Vol. 56., No.2.

Zelizer, Barbie (1998): *Remembering to forget: Holocaust memory through the camera's eye*. Chicago, University of Chicago Press, Forrás: [Document \(jstor.org\)](#) (letöltés dátuma: 2023.04. 11.)

Jevrejska opština Zrenjanin (a nagybecskereki zsidó közösség honlapja), Forrás: [Jevrejska opština Zrenjanin – J.O. Zrenjanin \(jozrenjanin.rs\)](http://jevrejska.opstina.zrenjanin.rs)

Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika, Forrás: [Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture \(pzzzsk.rs\)](http://pzzzsk.rs)

PROPISI.com | Zakon o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji (A Szerb Köztársaság munkaszüneti napjairól és egyéb ünnepeiről szóló törvény), Forrás: PROPISI.com | Zakon o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji (letöltés dátuma: 2023.03.25.)

Zavod za zaštitu spomenika kulture Zrenjanin, Forrás: [Honvedska kasarna \(dan as poljoprivredna škola\)](http://Honvedska kasarna (dan as poljoprivredna škola)) | [Zavod za zaštitu spomenika kulture Zrenjanin \(zrenjaninheritage.com\)](http://Zavod za zaštitu spomenika kulture Zrenjanin (zrenjaninheritage.com))

1. számú melléklet: Képek a Bánátról-Nagybecskerek és Pancsova élete In: Dunántúl napilap, 1941. október 2.

ZSIDÓ ÚJSÁG

I. évfolyam

NOVI SAD

1933. MÁRCIUS 24.
1933. MÁRCIUS 24.

4. szám

Nidlerizmus és schel

Az egész világ zsidósága, de az egész világ civilizált része lélegzetvisszafojtva figyeli a németországi eseményeket. A zsidóknak szenvedéseikben és megpróbáltatásaikban megodott ideje a végsőig feszül, a józan ész megáll, amikor a rend, a kultúra országában a jog legelhívottabb óráinak, vezetői férlelnek szájából olyan kijelentéseket és nyilatkozatokat hall, mint amilyenek Németországban nap-nap után elhangznak. És nem zart gyűlöletek, hanem a zsidó hanghullámján keresztül, az egész világnek szólnak.

Egyik ámulattól a másikba esünk. Ilyen még nem volt, hogy egy ország népet földéről, hivatalos személyek igazságát polgárai ellen. A rablásra, a gyilkolásra való felbujtás a legnagyobb tiszokban, a németországban szokott megfogalmazás, ében vagyunk-e vagy álmodunk, hogy ez most nyíltan, az egész világ fülhallatára egy hatalmas ország vezetői kormányfőiről szóló hallatára történik? Lehetséges ez?

A zsidók évszázadok óta élnek Németországban, minden tekintetben ugyanolyan polgárok voltak az államnak, mint a többiek, hiszen a zsidók nem élveztek kiváltságot, sőt a német zsidók hangzottak legcélszerűbben, hogy ők zsidó vallású németek. Hogy lehet az, hogy a németországi új irányzat ilyen primitív formája, a közép-korok illő nyílt antiszemitizmussal közeli működését?

Nem a gyűlölet jele-e, ha egy kormány programjának első pontja „a zsidók” jelző? Hiszen a zsidók Németország lakosságának 1 százaléka sem teszik? És ez az egy százalék is sejtette van azóta az ország területén?

Es mi ebből a tanulság?

Az, hogy nekünk zsidóknak is szervezkedni kell, azaz erősíteni megadó szervezetünket, a cionista világgyűlöletét. — Készségekben, hogy a zsidóknak más szervezetük nincs. Nem is lehet. Vallási szervezetünk egyé a decentralizáltságban rejlik, tehát vallásunk csak lelki kapocs és nem szervezet. A cionista világgyűlöletet óriási eredményekre tekinthet vissza, pedig e szervezet a legutolsó években csak 300.000 tagot számlált, tehát az ésszeszidóság alig 2 százaléka.

A zsidóknak, bármennyire furcsán hangzik is, a Hitler mozgalmat kell példaképpen maguk elé állítani. Ha a Hitler mozgalmat rövid idő alatt 17 millió követ tudott magának szerezni, olyan ideológia alapján, amely nem lehet hatalmasabb és intenzívebb mint a cionizmus ideológiája: a mindenütt áldozott, emberi jogaitól és megfosztott zsidó részére egy nemzeti otthon teremtése, akkor számunkra volna, ha a zsidók ennyi követőre és halálraemelés kötelessége nem tudnának egyetlen szervezetünkbe nagyobb számmal tömörülni.

Ében az években lesz a III. cionista világkongresszus. Az első kongresszus óta még soha nem volt aktuálisabb és égetőbb szükségünk annak demonstrálására, hogy mi ragaszkodunk a jghoz, hogy mi is, mint minden más nép egyenrangú félként éljék

emberi életüket, hogy immár mindegyük belátja a nemzeti otthon felállításának szükségességét és hogy bizunk Palestina jövőjében. Ennek igazolására lépünk be tömegesen a cionista világgyűlöletbe, amelyek működése nemzetközileg van biztosítva és fizesse meg mindenki az évi 20 dinár sekket. Egy zsidó se veheti lelkismeretére, hogy a mai rendkívül súlyos viszonyok kö-

zött szervezetén kívül álljon, amely hivatalos arra, hogy eredményteljesen tiltakozzon a világ közvéleménye előtt a németországi zsidótörlések ellen. A kongresszus tiltakozása azonban sokkálta nagyobb súlytal esék a latba, ha nem 300.000, hanem 3 millió sekkelfizető akaratára támaszkodik, ezért minden jó zsidónak sekkelfizetésnek kell lennie.

Jugoszlávia menekőjogot biztosít a Német-országból menekülő zsidóknak

A horogkereszties terror kíméletlenül üldözi hitvesivereinket

A világ zsidóságának aggodó figyelmé Hitler uralkodása óta változatlanul Németország felé tekint. Németországi testvéreink március 5-e óta a legvalóságosabb megpróbáltatásoknak, megpróbáltatásoknak és lelki szenvedéseknek vannak kitéve. A német horogkeresztiesek gyűlöletük deliriumában a védtelen, kiárazott németországi testvéreink teljes magyammisztériumban látják az 5 általuk elkövetett új Németország politikai és gazdasági újraszervezését. A német kultúra, a német alkotó genius rövid időre teljesen uralkodni látni látni vadként menekül megpróbáltatásokkal együtt a határ felé. A horogkereszties mindenkit letipor and üldöz tudomány, művészet, irodalom volt, ha az nem válik berhár polgárak vak szolgálat.

A hetvenmillió német nép egy százeleket teszi ki a hatszáz ezer lelket számláló zsidóság. Hatszáz ezer zsidó éltek a hetvenmillió német nép között. Németország lakosságának ezen elenyésző kis százaléka ellen folyik az irtóháború. A hatszáz ezer lélekszámból kétszáz ezer a gyermek és csaknem ugyanannyi a munkaképtelen öreg, a fennmaradó kétszáz ezer számmal a felnő, tehát száz ezer dolgozó, munkás, alkotó és teremő zsidó köz az egyetlen akadály a horogkereszties program megvalósításának és a nemzeti szocialista Németország megteremtésének. Hol van a horogkereszties alkotó zsenialitás, hol van a germán őserős Hitlerben, ha csak a száz ezer léleknek az elpusztítása árán tudja megvalósítani nemzetmentő programját. Ez az adottság és testvéreink élet- és vagyonbiztonsága egyenlő a nullával. A tudomány, a művészet, az igaz és kereskedelmi zsidó reprezentánsai akik még nincsenek Hitlerék börtönében, menekülnek a további megpróbáltatás és szenvedésektől, otthagynak mindent, amit generációk teremtek, amit a zsidó energia, szívóssága és dispozició alkotott, otthagynak otthon, vagyont, esetleg országos hatalom és mindennapi környezet...

A kultúr világ felemelte tiltakozó szavát. Amerika, Anglia, Franciaország, Jugoszlávia megnyitották kapukat a menekülő zsidó testvéreink előtt, a németországi polgárok is lecsukódnak majd és népünk a mai nagy megpróbáltatásokból is megtisztultan fog kibérülni és a mai németországi események a történelem lapjain a 20. század szegységteljes kilengései lesznek.

A legújabb eseményekről a következő távirataink számolnak be:

Berlin. — A porosz belügyminisztérium utasította a berlini körhíznak vezetőit, hogy zsidó orvosoknak azonnali hatállyal mondjanak fel és bocsássák el őket. Zsidó orvosokat a jövőben sem szabad alkalmazni.

Königsberg. — Ismeretlen tettesek az óru zsinagóga épületébe bombát dobtak, amelynek nyomán tíz társak és alküült nagyobb károkozás nélkül lokalizáltak.

Breslau. — A törvényesítési elnök rendelte életében csak 17 zsidó ügyvéd képviselhet feleket a bíróság előtt. A többi zsidó ügyvédnek nem jelenhetnek meg mint védők a bíróság előtt.

Berlin. — A nemzeti szocialisták egy rohamosztaga megjelent a németországi Cionista Szövetség helyiségében és ott lázkatást tartott. Ugyanabban az időben a vezető cionista személyiségeknek is tartottak eredménytelen házkutatásokat.

Berlin. — A berlini bíróságoknál az összes zsidó bírákat kevésbé fontos pozícióba helyezték át. A bűnös tanácsokban egyetlen egy zsidó bírót sem hagytak meg.

Berlin. — Poroszország nagyobb városában a nemzeti szocialisták hatalmas propagandába kezdtek a zsidó ártékek ellen, aminek az volt a következménye, hogy zsidó kereskedők szótával zárták be üzleteiket és 60.000 alkalmazott, nagyobb részük zsidó, maradt kényrű nélkül.

—

Beogradból jelentik: Dr. Alkaley izsak országos fűről, dr. Pops Frigyes, a neológ zsidó hitközségek szövetségének elnöke és Deutsch Hermann, az orthodox hitközségek egyesületének elnöke Jugoszlávia baseli tiszvetheli filozófusjának felkérésére szerbén megjelentek Jétes Bosko külügyminiszterrel és kértek, hogy a menekülő német németországi zsidóknak biztosítsanak Jugoszlávia egész területére menekőjogot.

A külügyminiszter a köldöttség kérését a legnagyobb előzetességgel és azonnal teljesítette és nyomban kiadta az utasítást, hogy a kommunisták kivételével a Németországból menekülő zsidók Jugoszlávia bármely városában és községében menekőjogot élvezzenek.